

Stichting
Pensioenfonds
ANWB

Stichting Pensioenfonds ANWB
Wassenaarseweg 220
2596 EC Den Haag

Ingeschreven in het Handelsregister van
de Kamer van Koophandel onder nummer 40408890

Verslag over het boekjaar
1-1-2016 t/m 31-12-2016

Inhoud

	Pagina
Voorwoord van de voorzitter	5
Bestuur en organisatie	7
Meerjarenoverzicht	11
Bestuursverslag	
Statutaire doelstelling	13
Financiële positie van Stichting Pensioenfonds ANWB	14
Pensioenregelingen 2016	15
Communicatie	20
Beleggingen	21
Actuariële analyse resultaat	28
Uitvoeringskosten	31
Governance	33
Risicomanagement	37
Compliance Officer	45
Raad van Toezicht	
Bevindingen raad van toezicht	47
Reactie van bestuur	50
Verslag verantwoordingsorgaan	53
Vooruitblik 2017	57
Jaarrekening	
Balans per 31 december	60
Staat van baten en lasten	62
Kasstroomoverzicht	64
Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling	65
Toelichting op de balans per 31 december	69
Toelichting op de staat van baten en lasten	77
Resultaatbestemming	82
Risicoparaagraaf	82

Pagina

Overige gegevens

Actuariële verklaring	92
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	94

Voorwoord van de voorzitter

Voor u ligt het verslag over het boekjaar 2016 (hierna: het verslagjaar) van Stichting Pensioenfonds ANWB, het ondernemingspensioenfonds voor de medewerkers en voormalig medewerkers van de ANWB en bij de ANWB aangesloten bedrijven.

Het jaar 2016 stond voor het fonds in het teken van twee belangrijke thema's. Ten eerste de invoering van de aangepaste pensioenregelingen die de werkgevers in 2015 overeenkwamen met de vakbonden voor de ANWB en aangesloten ondernemingen en met de OR voor Unigarant. Voor 1-1-2016 hadden de actieve deelnemers recht op onvoorwaardelijke indexatie van de opgebouwde rechten op basis van de loonstijging, waarvoor de werkgevers premie betaalden. In de nieuwe regelingen is sprake van voorwaardelijke indexatie op basis van de prijsstijging uit het vermogen van het pensioenfonds, mits dit toereikend is, voor de actieve deelnemers zoals dat al het geval was voor de gepensioneerden en slapers. Hiervoor wordt geen premie betaald. Bovendien werd een vaste premiepercentage met de werkgever overeengekomen. Die wijzigingen leidden tot een aantal strategische heroverwegingen van het fonds. De nieuwe afspraken hebben invloed op de pensioenresultaten en dat raakt aan de doelstellingen van het fonds, de risicohouding en de financiële opzet van het fonds.

Ten tweede werden de gesprekken over het in uitvoering nemen van de regeling gevoerd tegen de achtergrond van de discussies over de toekomst van het pensioenstelsel in Nederland. In het licht van die discussie heeft het bestuur zich beraden over de toekomst van het fonds. In goed overleg met de verschillende belanghebbenden, het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht zijn de eerste stappen gezet om tot een helder beeld voor de toekomst te komen. In 2017 zal het bestuur daarin een richting kiezen en opnieuw in overleg treden met de belanghebbenden.

De dekkingsgraad van het fonds stond gedurende het hele jaar onder druk. Door de dalende rente daalde de beleidsdekkingsgraad van 96,1% naar 92,2%. De actuele dekkingsgraad steeg licht van 94,0% naar 94,5%. Pas aan het einde van het jaar steeg de beleidsdekkingsgraad weer minimaal. Het fonds verkeert daarmee nog steeds in zwaar weer. Indexatie van de pensioenen en opgebouwde pensioenrechten is voorlopig niet mogelijk. Het herstelplan en de berekeningen van het fonds laten zien dat herstel mogelijk is, maar dat de kans op korting reëel is.

De beleggingen van het fonds renderden goed in 2016. Het totaal rendement van de beleggingsportefeuille was 9,65%. Vrijwel alle categorieën presteerden goed.

Tot slot wil ik iedereen bedanken die in 2016 een bijdrage heeft geleverd aan het functioneren van het fonds.

Jaap Groen
Voorzitter Stichting Pensioenfonds ANWB

Bestuur en organisatie

Per 31 december 2016

Bestuur

Namens werkgever

J. (Jaap) Groen (73)	voorzitter
S.E. (Sophia) van Tol (50)	
R.J.X. (Roland) Wanders (57)	plaatsvervangend voorzitter

Namens deelnemers

E.A. (Eliena) van der Velde (34)	
P.C.M.W. (Nellie) Willemsen (55)	secretaris tot 1 november 2016

Namens gepensioneerden

M. (Marlène) van Aalst-Philippus (79)	secretaris vanaf 1 november 2016
---------------------------------------	----------------------------------

Verantwoordingsorgaan

Namens werkgevers

K.G. (Gert) den Heijer (52)	
J.P. (Jan) Rijnveld (55)	voorzitter

Namens deelnemers

J.J. (John) Alberts (58)	
E.A. (Ewoud) Benschop (50)	secretaris vanaf 1 oktober 2016
C.J. (Hanneke) Grolman (46)	tot 31 december 2016
C.M. (Kees) de Regt (47)	vanaf 1 januari 2017
S. (Sytze) Venema (61)	secretaris tot 1 oktober 2016
N.D. (Dieuwke) Vijselaar (33)	
J.C. (Jan) Vink (59)	vanaf 1 oktober 2016

Namens gepensioneerden

A.L. (Ton) Groenewege (70)	
B. (Beno) Koens (74)	

Raad van toezicht

J. (Janwillem) Bouma (54)	voorzitter
H.M. (Henri) den Boer (48)	
M.M. (Marien) de Lint (56)	

Balansrisico-adviescommissie

W.A.H. (Pim) Baljet (59)	
J. (Jaap) Groen (73)	voorzitter
R. (Ronald) Volders (38)	
R.J.X. (Roland) Wanders (57)	vicevoorzitter

Risicocommissie

M. (Marlène) van Aalst-Philippus (79)	
H.W. (Henk) van Drunen (60)	
H.T.M. (Rik) Vaessen (54)	
R.J.X. (Roland) Wanders (57)	voorzitter

Communicatiecommissie

M. (Marlène) van Aalst-Philippus (79)	voorzitter
H.W. (Henk) van Drunen (60)	
M.G.M. (Marina) Goosen (46)	
M. (Marjolein) Rozendaal (37)	
R.O. (Olivier) Visser (57)	

Jaarverslagcommissie

M. (Marlène) van Aalst-Philippus (79)	
H.W. (Henk) van Drunen (60)	
S.E. (Sophia) van Tol (50)	voorzitter
E.A. (Eliena) van der Velde (34)	

Geschillen- en klachtencommissie

<i>Namens bestuur</i>	
O.J. Bouman (50)	voorzitter
J.P. (Jan) Rijnveld (54)	
<i>Namens het verantwoordingsorgaan</i>	
J.J. (John) Alberts (58)	
C.M. (Kees) de Regt (47)	vanaf 1 januari 2017
S. (Sytze) Venema (61)	tot 1 oktober 2016

Compliance officer

K.S. (Karst) van der Meulen (45)

Organisatie

Bestuursbureau	H.W. (Henk) van Drunen (60) M.G.M. (Marina) Goosen (46) pensioenen	directeur coördinator
Accountant	Ernst & Young Accountants LLP, Den Haag	
Adviserend actuaris	AZL NV, Heerlen	
Certificerend actuaris	Aon Hewitt Nederland c.v., Eindhoven	
Administrateur	AZL NV, Heerlen	
Herverzekeraar	Leidsche Verzekering Maatschappij N.V, Gouda	
Bestuursondersteuning	AZL NV, Heerlen	
Fiduciair Manager en Strategisch Risico Adviseur	NN Investment Partners, Den Haag	
Custodian	KAS Bank N.V., Amsterdam	

Meerjarenoverzicht

	2016	2015	2014	2013	2012
Aantallen					
Actieve deelnemers	3.762	4.039	4.220	4.433	4.507
Gewezen deelnemers	6.045	5.793	5.204	4.738	5.119
Pensioengerechtigden	2.075	1.975	1.848	1.731	1.574
Totaal	11.882	11.807	11.272	10.902	11.200
Financiële gegevens (in duizenden euro)					
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Belegd vermogen	1.389.873	1.262.047	1.264.748	1.058.298	989.989
Beleggingsopbrengsten	124.359	-13.057	197.117	35.025	102.613
Rendement exclusief rentehedge (in %)	5,7	0,7	6,5	9,7	8,4
Rendement inclusief rentehedge (in %)	9,7	-1,0	18,5	3,5	11,6
Rendement benchmark exclusief rentehedge (in %)	7,0	-0,1	6,8	8,6	11,0
Rendement benchmark inclusief rentehedge (in %)	11,0	-1,2	18,8	2,4	14,2
Reserves					
Algemene reserve	-80.966	-80.894	4.713	47.038	-37.825
Reserve toeslagen	148	192	236	222	262
Totaal reserves	-80.818	-80.702	4.949	47.260	-37.563
Technische voorzieningen					
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	1.476.765	1.343.645	1.257.725	1.015.213	1.037.242
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	2.372	0	0	0	0
	1.479.137	1.343.645	1.257.725	1.015.213	1.037.242
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	45.906	44.858	37.919	56.850	75.805
Pensioenuitkeringen	30.973	29.550	28.521	27.185	24.300

	2016	2015	2014	2013	2012
Dekkingsgraad					
Minimaal vereiste dekkingsgraad	104,2%	104,3%	104,3%	104,4%	104,4%
Vereiste dekkingsgraad ¹⁾	117,7%	114,8%	110,4%	114,4%	116,0%
Beleidsdekkingsgraad	92,2%	96,1%			
Dekkingsgraad	94,5%	94,0%	100,4%	104,7%	96,4%
Reële dekkingsgraad ²⁾	75,3%	78,3%			
Indexaties per 1-1					
Dekkingsgraad waarboven geïndexeerd kan worden	122,4%				
<i>Indexaties actieven</i>					
<i>Pensioenregeling A, B, C en MAA</i>	0,00%	0,00%	0,00%	1,00%	1,25%
<i>Pensioenregeling Unigarant</i>	1,50%	1,50%	1,00%	1,25%	1,75%
<i>Pensioenregeling Logicx</i>	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	1,00%
<i>Indexaties inactieven</i>					
<i>Pensioenregeling A, B, C en MAA</i>	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
<i>Pensioenregeling Unigarant</i>					
<i>Periode 1991-2000 ³⁾</i>	1,89%	1,50%	0,91%	1,47%	1,49%
<i>Periode 2000-2004</i>	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
<i>Periode vanaf 2004</i>	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
<i>Pensioenregeling Logicx</i>	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%

1) Bij de berekeningen is, conform de wettelijke voorschriften, bij de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling rekening gehouden met het dynamisch beleid dat geldt eind 2016. Op basis van dynamisch beleid wordt beoordeeld of de portefeuille nog overeenkomt met de risicotolerantie van het fonds en of specifieke marktontwikkelingen aanleiding geven tot een dynamische aanpassing binnen het strategisch beleid. Het strategisch beleid geeft de normportefeuille weer waar het fonds op termijn naar toe wil groeien.

2) De reële dekkingsgraad is berekend op 31 december 2016 op basis van de regeling zoals deze formeel van toepassing was.

3) Deze indexatie wordt gefinancierd vanuit een gesepareerd depot.

Bestuursverslag

Statutaire doelstelling

Stichting Pensioenfonds ANWB, statutair gevestigd te 's-Gravenhage, is opgericht op 31 januari 2007. Het betreft een omzetting van de Vereniging Pensioenfonds voor het Personeel van de ANWB, opgericht op 1 december 1931. De laatste statutenwijziging was 24 juni 2014 als gevolg van de wijzigingen die zijn doorgevoerd in verband met de Wet versterking bestuur pensioenfonds. Het fonds voert de pensioenregelingen uit voor de medewerkers en voormalig medewerkers van de ANWB en bij de ANWB behorende dochterondernemingen die hun pensioenregeling bij het fonds willen onderbrengen. De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 40408890. Het fonds is een ondernemingspensioenfonds en het is aangesloten bij de Pensioenfederatie.

Missie, visie en strategie

Missie

Het fonds heeft tot doel uitvoering te geven aan de pensioenregelingen, zoals die gelden voor de aangesloten ondernemingen en het is verantwoordelijk voor de correcte uitvoering van de pensioenafspraken die gemaakt zijn tussen werkgever en werknemers. Uitgangspunt bij het beheer van de pensioenen zijn de pensioenreglementen en de daarin gemaakte afspraken, de vastgestelde risicohouding na overleg met belanghebbenden, de uitvoeringsovereenkomst en de opdrachtaanvaarding.

Visie

Het vertrouwen bij de deelnemers over de (uiteindelijke) pensioenuitkering, het streven naar waardevastheid en een heldere communicatie met alle pensioenbelanghebbenden zijn leidend in het handelen van het pensioenfondsbestuur.

Strategie

Gelet op de beperkte omvang van het fonds geldt voor wat betreft de werkzaamheden 'uitbesteding tenzij...'

De uitbestedingsovereenkomsten zijn zodanig dat het bestuur van het pensioenfonds zijn volledige verantwoordelijkheid te allen tijde kan waarmaken. Het fonds wil de pensioenregelingen uitvoeren, waarbij de belangen van alle belanghebbenden worden meegewogen. Het fonds streeft naar beheersbare kosten voor uitvoering en vermogensbeheer.

De doelstellingen van het fonds zijn gedeeltelijk gehaald. De doelstelling om transparant en begrijpelijk te zijn is gehaald. Het fonds treedt voortdurend in overleg met de aangesloten werkgevers over de inhoud van de uit te voeren regelingen en toetst de gemaakte afspraken. Daarnaast heeft het fonds uitgebreid toegelicht wat de afwegingen moesten zijn om te komen tot een premieniveau dat voor de komende jaren voor alle belanghebbenden evenwichtig was. Het vertrouwen van de deelnemers in het fonds is hoog, zo bleek uit een kwalitatief onderzoek onder verschillende groepen deelnemers.

De verschillende groepen deelnemers maken zich natuurlijk zorgen over het uitblijven van indexatie. Op dat punt is het fonds er niet in geslaagd de doelstellingen te halen. Wel heeft het fonds ook juist op dit punt voortdurend en helder gecommuniceerd.

Toekomst van het fonds

De financiële positie van het fonds blijft aanleiding geven tot zorg. De lichte stijging van de rente aan het einde van het jaar en de positieve sentimenten op de aandelenmarkt zorgden voor een stijging van de actuele dekkingsgraad in de laatste maanden. De

verwachtingen voor de komende jaren zijn gematigd positief, maar toenemende inflatie gekoppeld aan een langzaam herstel van het fonds kan de koopkracht van de pensioenaanspraken in de komende jaren uithollen.

Het fonds is in 2016 verder gegaan met het vernieuwen van de strategie en de missie. Aanleiding zijn de toenemende eisen aan de governance die zich vertalen in hogere kosten en het feit dat de ontwikkelingen in de pensioenwereld misschien kansen bieden om een inrichting te kiezen die beter past bij de doelen van de belanghebbenden. In 2016 zijn interviews gehouden met alle belanghebbenden over hun visie op de toekomst van het fonds. De conclusie is dat er geen directe noodzaak is om het fonds anders te organiseren of elders onder te brengen. In een analyse van de financiële opzet van het fonds heeft het bestuur geconstateerd dat het aanbeveling verdient de opgebouwde rechten en de nog op te bouwen rechten bij elkaar te houden. De uitkomst van die analyse wordt door de belanghebbenden onderschreven.

Het bestuur kan zich echter een aantal scenario's voorstellen waarin het belang van de belanghebbenden beter is gediend met een alternatieve vorm voor het fonds. Voortzetting van het fonds is geen doel op zich. De pensioenwereld verandert wellicht fundamenteel en de omstandigheden waaronder het fonds zijn werk moet doen veranderen zeker. Het bestuur vindt dat het fonds bestaansrecht heeft, zolang alle belanghebbenden daarmee optimaal worden bediend. Het bestuur gaat in 2017 verder met de toekomstanalyse.

Financiële positie van Stichting Pensioenfonds ANWB

Dekkingsgraad

(Beleids)dekkingsgraad

Sinds de invoering van het nFTK is de beleidsdekkingsgraad leidend voor alle beleidsmaatregelen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de feitelijke dekkingsgraad van de afgelopen twaalf maanden en is daarmee minder afhankelijk van dagkoersen. Alle beleidsmaatregelen moeten gebaseerd zijn op deze beleidsdekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad van Pensioenfonds ANWB bedroeg ultimo 2016 92,2% (ultimo 2015 was dit 96,1%).

Reële dekkingsgraad

Daarnaast is de reële dekkingsgraad een belangrijke graadmeter voor de financiële positie van het pensioenfonds. De reële dekkingsgraad is de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de dekkingsgraad waarbij volledige prijsindexatie is toegestaan. Ultimo 2016 bedroeg de reële dekkingsgraad 75,3% (ultimo 2015 was dit 78,3%). Ultimo 2016 bedroeg de marktwaardedekking (= de waarde van de beleggingen en de waarde van de verplichtingen worden beide berekend met behulp van de markttrente) 90,3% (ultimo 2015: 90,3%).

Vereiste dekkingsgraad

De vereiste dekkingsgraad bedroeg per 31 december 2016 117,7%. Hiermee ligt de beleidsdekkingsgraad van het fonds onder de vereiste dekkingsgraad en is er sprake van een reservetekort. Het fonds heeft een herstelplan waarin is vastgelegd welke maatregelen worden ingezet om binnen tien jaar het vereist eigen vermogen te behalen. Het herstelplan kunt u vinden op de website van het fonds. In het eerste kwartaal van 2017 heeft de jaarlijkse update van het herstelplan plaatsgevonden.

Voor een verdere analyse: zie het hoofdstuk Actuariële analyse van het resultaat.

Minimaal vereiste dekkingsgraad

De minimaal vereiste dekkingsgraad van het fonds is 104,2%. Iets lager dan in 2015 (104,3%), mede door het herverzekeren van het risico op kortleven en invaliditeit.

Haalbaarheidstoets

De haalbaarheidstoets geeft inzicht in de effecten van het gekozen beleid. Hier zijn de resultaten weergegeven voor een gemiddelde deelnemer, conform de verplichte berekeningsmethodiek over een tijdshorizon van 60 jaar. De cijfers geven weer wat de waarde is van het verwachte pensioen ten opzichte van een volledig, met prijsinflatie, geïndexeerd pensioen. De grenzen geven de minimum grenzen aan waarop het fonds stuurde. Deze haalbaarheidstoets is, als onderdeel van de risicohouding, besproken met de belanghebbenden en daarna door het bestuur vastgesteld.

Uitkomsten haalbaarheidstoets 2016

Vanuit feitelijke positie

Verwacht pensioenresultaat in mediaan	91%
Verwacht pensioenresultaat in slechtweer	54%
Verwachte afwijking in slechtweer	41%

Vanuit vereiste positie

Verwacht pensioenresultaat in mediaan	100%
---------------------------------------	------

Gekozen grenzen

Vanuit feitelijke positie

Verwacht pensioenresultaat in mediaan	78%
Verwacht pensioenresultaat in slechtweer	46%
Verwachte afwijking in slechtweer	49%

Vanuit vereiste positie

Verwacht pensioenresultaat in mediaan	86%
---------------------------------------	-----

Herverzekering

Het risico van kort leven en arbeidsongeschiktheid heeft het pensioenfonds op risicobasis herverzekerd bij RGA via de Leidsche Verzekering Maatschappij N.V, Gouda. Deze verzekering heeft een looptijd van drie jaar tot eind 2018 en kent een totale resultatendeling van 521 duizend euro per ultimo 2016. Aan het einde van de looptijd wordt de dan bereikte resultatendeling verwerkt in de jaarrekening.

Pensioenregelingen 2016

Per 1 januari 2016 voert het fonds twee gewijzigde actieve regelingen uit. Het zijn voortzettingen van de regelingen ANWB D en Unigarant 2013 die het fonds al eerder uitvoerde, met twee belangrijke verschillen met het verleden:

1. De toeslagverlening voor de deelnemers is afhankelijk van het overrendement van het fonds. De toeslagverlening wordt niet meer gefinancierd door de werkgevers.
2. De door de aangesloten werkgevers verschuldigde pensioenpremie is niet meer de kostendekkende premie, maar een vaste premie voor de duur van 5 jaar (2016 tot en met 2020). Het premiepercentage is gebaseerd op een gedempte kostendekkende premie. De premie bedraagt 20,36% van het gemaximeerde pensioengevend salaris als werkgeverspremie voor de ANWB en 19,54% van het gemaximeerde pensioengevend salaris als werkgeverspremie voor Unigarant. De premie wordt aangepast aan de sterfteontwikkeling en aan de veroudering van het bestand. Daarnaast blijft de werknemer de afgesproken werknemersbijdrage betalen.

Het in uitvoering nemen van deze regelingen leidde tot het opnieuw vaststellen van de risicohouding na overleg met de belanghebbenden en tot een nieuw herstelplan (zie aldaar).

Over de uitvoering van deze regelingen en met name over de interpretatie van de door de werkgevers gemaakte afspraken met de bonden over de aanpassing van de premie, is begin 2017 nog steeds enige discussie. Het bestuur stelt zich hierbij op het standpunt dat de afspraken zijn vastgelegd in de uitvoeringsovereenkomst duidelijk zijn en niet voor meerdere uitleg vatbaar. De aanvaarding van de opdracht is gebaseerd op een breed besproken risicohouding en een gedeelde haalbaarheidstoets. De werkgevers delen uiteindelijk deze zienswijze.

Daarnaast voert het fonds een VPL-regeling uit en administreert het fonds een WIA-aanvullingsregeling en ANW-hiaat verzekeringen voor de werkgevers.

Kenmerken pensioenreglementen en -regelingen

Alle regelingen die het fonds uitvoert hebben het karakter van een uitkeringsovereenkomst in de zin van artikel 1 van de Pensioenwet.

Regeling A is van toepassing op werknemers die geboren zijn vóór 1 januari 1951 en die krachtens een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd op 31 december 1999 in dienst waren van de ANWB of gebruik maakten van de ANWB-regeling inzake vrijwillig vervroegd uittreden. Regeling A is een eindloonregeling waarin toezeggingen worden gedaan voor levenslang ouderdomspensioen ingaande op leeftijd 65, levenslang nabestaandenpensioen en wezenpensioen. Deze regeling is gesloten.

Regeling B is op 1 januari 2000 in werking getreden. De regeling geldt voor de werknemer die in dienst van de ANWB is getreden na 31 december 1999 en voor de werknemer die in dienst van de ANWB is getreden vóór 1 januari 2000, maar geboren is na 31 december 1950. Per 1 januari 2006 blijven in de regeling opgenomen de werknemers geboren vóór 1 januari 1950. De regeling voorziet op basis van een pensioenrichtleeftijd van 61 jaar in een levenslang ouderdomspensioen, een overbruggingspensioen, een (tijdelijk) nabestaandenpensioen en een wezenpensioen. Ook deze regeling is gesloten.

Regeling C is een middelloonregeling waarin toezeggingen worden gedaan voor levenslang ouderdomspensioen ingaande op leeftijd 65, levenslang nabestaandenpensioen en wezenpensioen

Regeling C is van toepassing op werknemers die zijn geboren na 31 december 1949 en die deelnamen aan pensioenregeling B of aan de pensioenregeling Medical Air Assistance (MAA) en voor werknemers van ANWB B.V. die in dienst zijn getreden na 31 december 2005. Met ingang van 1 januari 2013 zijn de actieve deelnemers in regeling C overgegaan naar regeling D. De tot en met 31 december 2012 opgebouwde aanspraken van de betrokken actieve deelnemers blijven achter in regeling C. Regeling C is met ingang van 1 januari 2013 een gesloten regeling.

Regeling D is van toepassing op werknemers die zijn geboren na 31 december 1949 en die deelnamen aan pensioenregeling C en voor werknemers die in dienst van ANWB zijn getreden na 31 december 2012. Ook werknemers van Logicx zijn per 1 januari 2015 overgegaan in deze regeling. Regeling D is een middelloonregeling waarin toezeggingen worden gedaan voor levenslang ouderdomspensioen ingaande op leeftijd 67, levenslang nabestaandenpensioen en wezenpensioen.

Regeling MAA is een regeling voor medewerkers van de dochteronderneming Medical Air Assistance B.V. Regeling MAA is gelijk aan regeling C, zoals hierboven beschreven, en van toepassing voor medewerkers van MAA en specifiek helikopterpiloten geboren ná 31 december 1949 of in dienst getreden na 31 december 2005. Met ingang van 1 januari 2013 zijn de actieve deelnemers in regeling MAA overgegaan naar regeling D. De tot en met 31 december 2012 opgebouwde aanspraken van de betrokken actieve deelnemers blijven achter in regeling MAA. Regeling MAA is met ingang van 1 januari 2013 een gesloten regeling.

Er is ook een gesloten regeling MAA, waarin alleen premievrijere rechten zijn opgenomen, specifiek voor helikopterpiloten geboren vóór 1 januari 1950 in dienst van MAA. Deze pensioenregeling voor helikopterpiloten is gelijk aan regeling B, met uitzondering van de

pensioenrichtleeftijd en de periode waarin het overbruggingspensioen wordt opgebouwd. De pensioenrichtleeftijd in deze regeling MAA is 60 jaar.

Regeling Unigarant 1991 -1999 heeft betrekking op ingegane pensioenen van gewezen deelnemers en pensioenen tijdens de periode 1991 t/m 1999.

Regeling Unigarant 2000 is van toepassing op het vóór 1 januari 1950 geboren en vóór 1 januari 2006 in dienst zijnde personeel van Unigarant, een in verband met de pensioenregeling aangewezen dochteronderneming van de ANWB B.V. De regeling voorziet op basis van een pensioenrichtleeftijd van 63 jaar in een levenslang oudedagpensioen, een tijdelijk oudedagpensioen, een nabestaandenpensioen en een wezenpensioen.

Regeling Unigarant 2006 is een middelloonregeling waarin toezeggingen worden gedaan voor levenslang ouderdompensioen ingaande op leeftijd 65, levenslang nabestaandenpensioen en wezenpensioen.

De regeling is van toepassing op het ná 31 december 1949 geboren personeel dat deelnam aan pensioenregeling Unigarant 2000 en voor personeel dat in dienst is getreden ná 31 december 2005. Met ingang van 1 januari 2013 zijn de actieve deelnemers in regeling Unigarant 2006 overgegaan naar regeling Unigarant 2013. De tot en met 31 december 2012 opgebouwde aanspraken van de betrokken actieve deelnemers blijven achter in regeling Unigarant 2006. Regeling Unigarant 2006 is met ingang van 1 januari 2013 een gesloten regeling.

Regeling Unigarant 2013 is van toepassing op het ná 31 december 1949 geboren personeel dat deelnam aan pensioenregeling Unigarant 2006 en voor personeel dat in dienst is getreden ná 31 december 2012. Regeling Unigarant 2013 is een middelloonregeling waarin toezeggingen worden gedaan voor levenslang ouderdompensioen ingaande op leeftijd 67, levenslang nabestaandenpensioen en wezenpensioen.

Regeling Logicx is vanaf 1 januari 2007 van toepassing op het personeel van Logicx met een minimum leeftijd van 21 jaar. Met ingang van 1 januari 2014 zijn de actieve deelnemers in regeling Logicx overgegaan naar regeling D Logicx Mobiliteit en per 1 januari 2015 naar regeling D. De tot en met 31 december 2013 opgebouwde aanspraken van de betrokken actieve deelnemers blijven achter in regeling Logicx 2007.

Regeling Logicx 2007 is een middelloonregeling waarin toezeggingen worden gedaan voor levenslang ouderdompensioen ingaande op leeftijd 65, levenslang partnerpensioen en wezenpensioen. Regeling Logicx is met ingang van 1 januari 2014 een gesloten regeling.

De specifieke inhoud van deze regelingen is te vinden op www.pensioenfondsanwb.nl.

Toeslagen

De indexatie van pensioenrechten en premievrije pensioenen is voorwaardelijk. Dit betekent dat het bestuur van het pensioenfonds jaarlijks besluit of er wel of geen indexatie van deze pensioenen en -rechten plaatsvindt. Dit bestuursbesluit is afhankelijk van de financiële positie van het fonds. Als in enig jaar een indexatie is verleend, is het niet zeker of en in hoeverre in de toekomst ook wordt geïndexeerd. Er wordt geen geld gereserveerd voor indexatieverlening en er wordt geen premie voor betaald, de indexatie wordt, met één uitzondering bij Unigarant (zie aldaar), gefinancierd uit het beleggingsrendement.

Indien het bestuur besluit tot toeslagverlening, geldt eenzelfde toeslagverlening voor de volgende aanspraken en rechten:

- a. De verzekerde pensioenrechten van de pensioengerechtigden.
- b. De verzekerde pensioenaanspraken van de (gewezen) deelnemers.
- c. De verzekerde pensioenaanspraken van de deelnemers met premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid.
- d. De verevende aanspraken op ouderdoms- en partnerpensioen in verband met einde huwelijk of samenwoning.

Het Fonds heeft de volgende voorwaardelijke toeslagregelingen:

Het percentage toeslag is voor de regelingen A, B, C, D, MAA en Logicx gebaseerd op de stijging van de afgeleide Consumenten Prijsindex voor alle huishoudens, over de periode juli voorgaand jaar en juli van het lopende jaar, met een maximum stijging van 4%. Een toegekende toeslag gaat in per 1 januari van enig jaar. Op de pensioenrechten en pensioenaanspraken wordt jaarlijks toeslag verleend van maximaal de hiervoor omschreven maatstaf. Het bestuur beslist evenwel jaarlijks in hoeverre pensioenrechten en pensioenaanspraken worden aangepast. Voor deze voorwaardelijke toeslagverlening is geen reserve gevormd en wordt geen premie betaald. De toeslagverlening wordt uit beleggingsrendement gefinancierd. Het toeslagbeleid van het Fonds voor deze regelingen is te typeren conform categorie D1 van de toeslagenmatrix (juli 2008).

Regelingen Unigarant

1. Voor deelnemers en voor gewezen deelnemers en pensioenen die zijn ingegaan vanaf 1 januari 2016.
De pensioenaanspraken en -rechten voor al deze verzekerden worden jaarlijks op 1 januari verhoogd met de stijging van de afgeleide Consumenten Prijsindex voor alle huishoudens, over de periode juli voorgaand jaar en juli van het lopende jaar (direct voorafgaande aan de maand januari van toeslagverlening), met een maximum stijging van 4%. Deze toeslagverlening wordt gefinancierd uit het beleggingsrendement. Het toeslagbeleid van het Fonds voor deze regeling is te typeren conform categorie D1 van de toeslagenmatrix (juli 2008).
2. Voor ingegane pensioenen van gewezen deelnemers en pensioenen tijdens de periode 1991 t/m 1999.
De pensioenaanspraken en -rechten voor de verzekerden waarvoor de actieve deelname vóór 1 januari 2000 is geëindigd worden jaarlijks op 1 juli verhoogd met het percentage van de algemene loonontwikkeling, gepubliceerd door het CBS, met als referentieperiode januari vorig jaar tot januari lopend jaar, met een maximum van 3%. Deze toeslagverlening wordt niet gefinancierd uit het beleggingsrendement. Voor deze voorwaardelijke toeslagverlening is een reserve ("reserve toeslagen") gevormd, waaraan geen financiële middelen meer worden toegevoegd. De toeslag zal ieder jaar wordt verleend zolang deze reserve daar toereikend voor is en indien de wet- en regelgeving dit toestaat. Het toeslagbeleid van het Fonds voor deze regeling is te typeren conform categorie D4 van de toeslagenmatrix (juli 2008).
3. Voor ingegane gewezen deelnemers en pensioenen tijdens de periode 2000 t/m 2003.
De pensioenaanspraken en -rechten voor de verzekerden onder deze regeling, waarvoor de actieve deelname tussen 1 januari 2000 en 31 december 2003 is geëindigd worden jaarlijks op 1 januari verhoogd met het percentage van de algemene loonontwikkeling, gepubliceerd door het CBS, met als referentieperiode oktober van het voorgaande jaar tot oktober van het lopende jaar (direct voorafgaande aan de maand januari van toeslagverlening). Deze toeslagverlening wordt gefinancierd uit het beleggingsrendement. Het toeslagbeleid van het Fonds voor deze regeling is te typeren conform categorie D1 van de toeslagenmatrix (juli 2008).
4. Voor ingegane gewezen deelnemers en pensioenen op of na 1 januari 2004.
De pensioenaanspraken en -rechten voor al deze verzekerden worden jaarlijks op 1 januari verhoogd met de stijging van de afgeleide Consumenten Prijsindex voor alle huishoudens, over de periode oktober voorgaand jaar en oktober van het lopende jaar (direct voorafgaande aan de maand januari van toeslagverlening), met een maximum stijging van 4%. Deze toeslagverlening wordt gefinancierd uit het beleggingsrendement. Het toeslagbeleid van het Fonds voor deze regeling is te typeren conform categorie D1 van de toeslagenmatrix (juli 2008).

Franchises

De franchise is dat deel van het salaris dat voor de pensioenopbouw buiten beschouwing blijft vanwege de AOW. De franchise bedroeg in 2016:

Franchises actieve regelingen	gekoppeld aan	2016
Regeling D (ANWB en Logicx)	fiscaal minimum	€ 13.449,-
Regeling 2013 Unigarant	fiscaal minimum	€ 12.953,-

Premiebeleid

In de uitvoeringsovereenkomsten met de werkgevers is een pensioenpremie overeengekomen voor de duur van vijf jaren (2016 tot en met 2020). Deze premie bevat de werkgevers- en werknemerspremie. De verschuldigde premies worden door de aangesloten werkgevers aan het Fonds betaald.

	2016	2015
De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
– Actuarieel benodigd	35.555	34.406
– Opslag in stand houden vereist vermogen	5.237	5.264
– Opslag voor uitvoeringskosten	1.349	1.025
	42.141	40.695
De gedempte kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
– Actuarieel benodigd	25.669	n.v.t.
– Opslag in stand houden vereist vermogen	2.529	n.v.t.
– Op voor uitvoeringskosten	1.349	n.v.t.
	29.547	n.v.t.
De feitelijke premie is als volgt samengesteld:		
– Actuarieel benodigd	25.669	35.555
– Opslag in stand houden vereist vermogen	2.529	5.237
– Op voor uitvoeringskosten	1.349	1.349
– Premiemarge	13.083	0
	42.630	42.141

Verschuldigde werkgeverspremie

De door de aangesloten werkgevers verschuldigde pensioenpremie is een vaste premie, gebaseerd op een gedempte kostendeekkende premie en deze wordt getoetst aan de gedempte kostendeekkende premie met maximale parameters voor rendement. De vaste werkgeverspremie bedraagt 20,36% van het gemaximeerde pensioengevend salaris als werkgeverspremie voor de ANWB en 19,54% van het gemaximeerde pensioengevend salaris als werkgeverspremie voor Unigarant. Voor de werkgever bestaat geen bijstortingsverplichting. De premie zal volgens de uitvoeringsovereenkomst worden aangepast als gevolg van een wijziging in de fondsspecifieke ervaringssterfte welke het pensioenfonds moet doorvoeren in haar technische grondslagen en voorziening pensioenverplichtingen en/of een veroudering van het deelnemersbestand als gevolg waarvan de toekomstige kostendeekkende premie stijgt. De premie voor de werkgever stijgt als gevolg van deze oorzaken in 2017 van 20,36% naar 20,94% voor de ANWB en aangesloten dochterondernemingen en van 19,54% naar 20,22%. Indien deze vaste gedempte kostendeekkende premie minder is dan de gedempte kostendeekkende premie op maximaal rendement, zoals vastgesteld door de Commissie Parameters, dan zal het opbouwpercentage worden verlaagd, zodanig dat de vaste premie toereikend is. Deze overeengekomen werkgeverspremie is exclusief de premie voor de VPL-overgangsregeling en de werknemerspremie.

Tot 19 mei is een discussie gevoerd met de werkgevers over de uitleg van de hierboven gebruikte term 'veroudering van het deelnemersbestand'. Het fonds gaat hierbij uit van de reguliere veroudering, de werkgevers gaan uit van veranderingen in het bestand die ontstaan door 'grote reorganisaties'. Dat laatste is verder niet gespecificeerd in de cao-tekst, de uitvoeringsovereenkomst of de opdrachtaanvaarding. Uiteindelijk is de uitleg van dit begrip conform de uitleg van het fonds ingevoerd.

Verschuldigde werknemerspremie

De deelnemer aan de regeling A, B, D of MAA, is jaarlijks 8% van de pensioengrondslag aan de werkgever verschuldigd. De werknemers van Unigarant betalen afhankelijk van de datum van indiensttreding 1% of 5% van de pensioengrondslag aan de werkgever. De deelnemer aan regeling D Logicx Mobiliteit is 6% van zijn pensioengrondslag verschuldigd aan de werkgever.

Ter financiering van de toekomstige uitvoeringskosten wordt met ingang van 1 januari 2015 een excasso-opslag van 3% gehanteerd over de actuariële premies, koopsommen en risicopremies.

Het fonds brengt de totale premie in rekening bij de werkgevers.

Communicatie

Communicatiebeleidsplan

Het fonds heeft in 2016 een nieuw communicatiebeleidsplan opgesteld. Dit omdat de wetgeving veranderde en omdat het fonds in 2016 ging werken aan een nieuwe website en pensioenplanner. Het beleidsplan legt de wijze van communiceren, de tone of voice, de thema's en de gelaagdheid van de communicatie vast. Uitgangspunt zijn enerzijds de communicatiewensen van de belanghebbenden en anderzijds de juiste invulling van de communicatieplicht. Het plan is daarmee een onderbouwing van de invulling van de verschillende communicatiekanalen.

Het fonds liet een kwalitatief onderzoek doen naar de pensioen kennis en de risicobereid van de deelnemers. Met verschillend samengestelde groepen is een gestructureerde discussie gevoerd. Het bestuur gebruikt de uitkomsten om de communicatie aan te scherpen en ook als input bij bestuursdiscussies over onderwerpen als maatschappelijk verantwoord beleggen.

Communicatie deelnemers, pensioengerechtigden en slapers

In 2016 is de website geheel vernieuwd. Zowel het inhoudelijk deel als de pensioenplanner zijn geheel geactualiseerd en zo ontworpen dat ze kunnen worden gebruikt op verschillende formaten van schermen, zoals smartphones, computers en tablets.

Het bestuursbureau heeft zevenmaal workshops georganiseerd voor diverse groepen deelnemers op verschillende locaties in het land. Op de bijeenkomsten worden medewerkers wegwijs gemaakt in de regelingen en de planner. Het fonds heeft meegedaan aan de Pensioendriedaagse, georganiseerd door Wijzer in Geldzaken. Bij die en andere gelegenheden zijn ongeveer 150 deelnemers individueel bijgepraat over hun pensioen en de mogelijkheden. Per 2016 worden 55- en 60-jarige deelnemers gemaild om hen erop te wijzen dat ze met pensioen of deeltijdpensioen kunnen gaan. Dat moment wordt aangrepen om een bezoek aan de planner te activeren. De Uniforme Pensioenoverzichten zijn in september verstuurd.

In 2016 is Pensioenblik tweemaal verschenen. In het eerste nummer waren de thema's de effecten van de pensioenregeling op pensioenen en de wijze van beleggen van het fonds. In het tweede nummer werd aandacht besteed aan pensioen kennis en het verband tussen risico's en toeslagverlening.

Werkgeverscommunicatie

In 2016 zijn de werkgevers geïnformeerd over de effecten op het pensioenresultaat van de nieuw overeengekomen regelingen. Verder is met hen gesproken over de haalbaarheidstoets en de risicohouding die is vastgesteld.

Naast de communicatie over specifieke thema's en overleg over overeenkomsten en afspraken, worden de werkgevers maandelijks geïnformeerd over de ontwikkelingen van beleggingen en verplichtingen en overige zaken die spelen in het fonds en de pensioenwereld. Hiervoor zijn verschillende standaardrapportages ontwikkeld.

Met de werkgevers is in 2016 intensief gecommuniceerd over de uitvoering van regelingen. Verder zijn over en weer de toekomstvisies gedeeld.

Pensioen 1-2-3 en Pensioenvergelijker ingevoerd

Pensioen 1-2-3 is een nieuw digitaal communicatiemiddel dat iedere pensioenuitvoerder op grond van de Wet pensioencommunicatie vanaf 1 juli 2016 moet gebruiken. Dit document bestaat uit drie lagen. De deelnemer krijgt informatie over zijn pensioenregeling. Laag 1 bevat een beknopte weergave van de pensioenregeling. Deze laag vervangt de huidige startbrief. In laag 2 worden de onderdelen uit laag 1 uitgebreider beschreven. Laag 3 bestaat uit documenten die bij de regeling horen, bijvoorbeeld het pensioenreglement. De Pensioen 1-2-3 is op de website te vinden.

Ook is vanaf 1 juli 2016 voor deelnemers de Pensioenvergelijker op de website beschikbaar. De Pensioenvergelijker is een checklist die de deelnemer helpt om twee regelingen met elkaar te vergelijken. Hoewel het niet wettelijk verplicht is, is de Pensioenvergelijker al gevuld met informatie over de eigen pensioenregeling.

Vanaf 2016 moeten pensioenuitvoerders vaker gegevens aanleveren bij het Pensioenregister, mijnpensioenoverzicht.nl. Binnen vier maanden moet een collectieve wijziging zichtbaar zijn in het Pensioenregister. Vanaf 1 juli 2016 ververst het fonds vier keer per jaar de gegevens voor het Pensioenregister.

Beleggingen

Terugblik op 2016

Het jaar 2016 begon moeizaam, maar eindigde positief voor de beleggingen. Januari en de eerste weken van februari werden gekenmerkt door de vrees voor een mondiale recessie. De olieprijs kelderde en er was een sterke kapitaaluitstroom uit China en andere opkomende markten. Hierdoor nam de risicoaversie wereldwijd sterk toe. In de laatste maanden van het jaar voerde de hoop op het verder vlottrekken van de wereldeconomie echter de boventoon. De verwachting van een betere balans tussen het monetair- en begrotingsbeleid leidde tot hogere obligatierentes en grondstoffenprijzen. Deze reflation trade kreeg een impuls van de verrassende verkiezing van Donald Trump tot de 45ste president van de Verenigde Staten.

Financiële markten in 2016

Sinds de zomer van 2016 zijn er twee belangrijke ontwikkelingen in de obligatie- en aandelenmarkten: een stijging van de rentes op staatsleningen in ontwikkelde economieën en grotere beleggingen in cyclische sectoren (bedrijven die relatief meer gevoelig zijn voor economische ontwikkelingen zoals industriële ondernemingen, de basisindustrie en duurzame consumptiegoederen) ten koste van defensieve sectoren (bedrijven die daar minder gevoelig voor zijn, bijv. voedingsindustrie) en rentegevoelige sectoren. De verwachting is dat dit reflatiethema in de komende kwartalen zal aanhouden. Het verwachte begrotingsplan van Donald Trump heeft dit in feite versterkt en kan andere landen ook aanzetten tot meer begrotingsverruiming.

Vooruitzichten

Economie

Voor het komend jaar zullen markten waarschijnlijk een politieke risicopremie in prijzen, omdat de onzekerheid toeneemt als gevolg van de vele verkiezingen in Europa, de invoering van het beleid van Trump en het begin van de onderhandelingen tussen de EU en het VK over de Brexit.

Politieke en beleidsmatige onzekerheid heeft meestal een negatief effect op markten, als dit samenvalt met een verslechtering van de economische ontwikkelingen. Dit is nu niet het geval, want wereldwijd trekt de economie al sinds het tweede kwartaal van vorig jaar aan. Groei wordt verder gestimuleerd wanneer de deflatie in de ontwikkelde markten doorzet, onder andere gedreven door budgettaire verruiming.

Het voorzichtige groeierstel in opkomende markten staat sterk onder druk door kapitaaluitstroom. Deze is het gevolg van hogere obligatierentes in ontwikkelde markten, een sterkere dollar en mogelijk meer protectionisme in de VS. We denken dat de groei in opkomende markten vanaf het eerste kwartaal van 2017 afvlakt.

Obligaties

Rentes op staatsleningen van ontwikkelde economieën hebben wellicht in 2016 de bodem achter zich gelaten. Mondiaal monetair beleid wordt aangevuld met begrotingsmaatregelen, terwijl de groei verbetert en in de VS, de Federal Reserve haar beleid verder normaliseert. We verwachten dat de rentes op staatsleningen van de kernlanden van de eurozone relatief laag zullen blijven. De ECB zal in 2017 obligaties blijven opkopen, terwijl de aanhoudende politieke onzekerheid de vraag naar staatsobligaties met een hoge rating stimuleert.

Aandelen

Samen met een verbetering in macrocijfers en stimuleringsbeleid van overheden, zorgt de normalisatie van de obligatierentes voor een verschuiving naar meer cyclische sectoren. Het deflatiethema op de aandelenmarkten zal worden ondersteund door een verbetering van de winstgroei. We zien drie pijlers van winstgroei voor volgend jaar: de olieprijs, de obligatierentes en valuta's. De energiesector zal weer bijdragen aan de winstgroei, hogere obligatierentes geven de instroom naar cyclische beleggingen een impuls en een sterkere dollar is gunstig voor de winstgroei van niet-Amerikaanse bedrijven.

Fondsspecifieke ontwikkelingen

Inrichting beleggingsportefeuille

De beleggingsportefeuille van Pensioenfonds ANWB is verdeeld over een matchingportefeuille en een returnportefeuille. De beleggingen in de matchingportefeuille dienen om de beweging van de verplichtingen van het fonds zo goed mogelijk na te bootsen en daarmee te komen tot een afdekking van het renterisico. Vanaf 1 december 2016 zijn de instrumenten die hiervoor worden gebruikt ondergebracht in één mandaat dat is ingericht op de toekomstige markteisen voor het stellen van onderpand. De regelgeving van EMIR werpt zijn schaduw vooruit, waardoor het fonds voorbereid wil zijn op het storten van cash als onderpand en de gevolgen van central clearing van onderpand. Formeel kunnen pensioenfonds hierop een uitzondering krijgen. De verwachting en de ervaring is dat de regelgeving in de praktijk al leidt tot hogere kosten of een krappere markt bij het afsluiten van swaps waarbij staatsobligaties worden gebruikt als onderpand.

De returnportefeuille is ondergebracht in verschillende administratieve pools. Dit impliceert dat de beleggingen van de verschillende participanten gecombineerd worden en dat beleggingen alleen worden gepoold als dat past binnen de doelstellingen van de participanten. Hierbij wordt rekening gehouden met de splitsing naar een matching- en returnportefeuille.

Het absolute risicoprofiel van de beleggingsportefeuille van Pensioenfonds ANWB wordt bepaald door de strategische asset allocatie (SAA). Deze allocatie is gebaseerd op een ALM-studie uit 2015, die in 2016 opnieuw is gevalideerd. Op zijn beurt is die studie weer gebaseerd op de risicohouding en de opdrachtaanvaarding, zoals die respectievelijk is besproken en is overeengekomen met de belanghebbenden van het fonds. Afwijkingen van dit risicoprofiel kunnen ontstaan door marktfluctuaties. Deze afwijkingen van het risicoprofiel worden begrensd door bandbreedtes vast te stellen rondom de gestelde normgewichten.

Wijzigingen in beleggingsbeleid

Het fonds hanteert een dynamisch balansbeleid. Financiële markten zijn constant in beweging en ontwikkeling, waardoor risico's en rendementen op middellange termijn af kunnen wijken van de aannames op lange termijn. Op basis van een geloof in de toegevoegde waarde van een dynamische allocatie van risico's is daarom een dynamisch beleid ontwikkeld. Centraal in dit beleid staan triggers en scenario's op basis waarvan veranderingen in de risicotolerantie en veranderingen in de belangrijkste beleggingsrisico's, zoals aandelen-, rente, en inflatierisico, kunnen worden doorgevoerd. Daarmee stuurt het bestuur de beleggingsmix binnen de risicohouding.

In oktober 2016 besloot het bestuur op basis van dit beleid om de verschillen met de SAA in een aantal stappen te neutraliseren. Besloten is om in minimaal drie en maximaal zes stappen te verschuiven richting de beoogde strategische asset allocatie en de beoogde afdekking van het renterisico van 65%. De verschuivingen dienden te voldoen aan twee randvoorwaarden. Ten eerste mag de beleidsdekkingsgraad in het vooraf vastgestelde Neergangscenario op termijn niet uitkomen beneden de gestelde ondergrens van 80%. Ten tweede mag het risico in termen van het vereist eigen vermogen niet uitkomen boven het vereist eigen vermogen dat op basis van het herstelplan kan worden vastgesteld. Dit laatste betekent dat een hoger risicoprofiel ten opzichte van het herstelplan niet is toegestaan. Deze randvoorwaarde betekent dat de beoogde verschuiving naar de SAA portefeuille van het matchingmandaat naar aandelen vooralsnog niet volledig kan worden doorgevoerd in 2017.

Het bestuur heeft in 2015 tevens besloten om de afdekkingsportefeuille voor aandelen, bestaande uit de quanto putopties af te bouwen. De trigger daarvoor was het moment waarop de beleidsdekkingsgraad in het Neergangscenario zonder deze opties boven de 80% zou blijven. Ultimo 2016 was dat het geval. De aandelenputs maken niet langer deel uit van de portefeuille.

In het kader van het dynamisch beleid van het pensioenfonds zijn vanaf 2015 per saldo de volgende aanpassingen aan de strategische portefeuille doorgevoerd.

- Een verhoging van het strategische aandelen gewicht van 30,0% naar een dynamisch gewicht van 36,0%.
- Een verlaging van het strategische gewicht van de Discretionaire Matching Portefeuille van 45% naar een dynamisch normgewicht van 38,25%.
- Een verhoging van de afdekking van het renterisico (op basis van de swap curve) van 46,0% naar 60,5%.
- Volledige verkoop van de quanto putopties.

In de onderstaande tabel wordt de werkelijke verdeling ultimo 2016 weergegeven. In 2017 zal nader worden onderzocht in welke vorm het dynamisch beleid onderdeel blijft uitmaken van het totale beleggingsproces van het Pensioenfonds. Bij het formuleren van een nieuw dynamisch beleid zal de link met de lange termijn doelstellingen van het Pensioenfonds ANWB de leidraad vormen.

Overzicht Strategische en Dynamische Asset Allocatie

FGR	Strategische allocatie			Dynamische allocatie-		
	Norm	Min	Max	Norm	Min	Max
Matching portefeuille	38,25%	30,00%	45,00%	38,25%	30,00%	45,00%
Matching mandaat	38,25%	30,00%	45,00%	38,25%	30,00%	45,00%
Rentehedgeratio	65,00%	60,00%	70,00%	60,50%	55,50%	65,50%
Returnportefeuille	61,75%	55,00%	70,00%	61,75%	55,00%	70,00%
Return Vastrentende Waarden Pool	11,90%	9,00%	15,00%	11,90%	9,00%	15,00%
Return Hoog Rentende Waarden Pool	13,10%	10,00%	16,00%	13,10%	10,00%	16,00%
Return Aandelen Pool	36,75%	30,00%	45,00%	36,75%	30,00%	45,00%

Portefeuillebeheer

Uitgangspunt bij de invulling van de beleggingen is passief beheer. Actief beheer wordt alleen toegepast daar waar dat lonend is. Door het gericht inzetten van passief beheer wordt een bewuste keuze gemaakt voor het besteden van risicobudget en de beperking van kosten. Pensioenfonds ANWB kiest er daarom voor om enkel in bepaalde inefficiënte markten actief beheer te voeren en op deze manier een hoger rendement dan het marktrendement te behalen.

De keuze tussen actief en passief beheer zal verschillen per beleggingscategorie en zal periodiek herzien worden, omdat marktinefficiënties kunnen variëren over de tijd. Hierbij wordt een afweging gemaakt tussen marktinefficiënties, de mogelijkheden die managers hebben om outperformance te genereren, de risico's en de kosten. Het pensioenfonds wordt hierover geadviseerd door Altis.

Van de portefeuille, worden de volgende categorieën op (deels) passieve wijze ingevuld:

- Staatsobligaties.
- Aandelen wereldwijd (circa 50% passief).

De andere categorieën in de beleggingsportefeuille worden op actieve wijze ingevuld.

Het Pensioenfonds ANWB heeft een voorkeur voor het beleggen door middel van discretionaire mandaten. Hiervoor zijn de volgende redenen:

- Uitvoeringskosten: bij een voldoende grote omvang van het belegd vermogen zijn de kosten van discretionaire mandaten over het algemeen lager dan de kosten van een beleggingsfonds.
- Risicobeheersing: in principe zijn discretionaire mandaten transparanter dan beleggingsfondsen, waardoor de risico's inzichtelijker zijn.
- Flexibiliteit: bij discretionaire mandaten kunnen er specifieke afspraken worden gemaakt met betrekking tot de te hanteren richtlijnen.
- Beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen: het pensioenfonds heeft een eigen beleid opgesteld voor maatschappelijk verantwoord beleggen. Het streven is om dit beleid te implementeren voor een zo groot mogelijk deel van de portefeuille. Discretionaire mandaten bieden hiervoor meer mogelijkheden.
- Kostentransparantie en vrijstelling van BTW.

Er kunnen echter redenen zijn waardoor het beleggen via een beleggingsfonds aantrekkelijker is. Dit is bijvoorbeeld wanneer de omvang van het totaal belegd vermogen naar een bepaalde categorie gering is en de uitvoeringskosten van een mandaat als hoog worden beoordeeld. Een andere reden is dat de geselecteerde best-in-class manager niet bereid is om een mandaat te beheren en

er geen geschikte alternatieve managers beschikbaar zijn. Voor iedere beleggingscategorie wordt daarom zorgvuldig de afweging gemaakt of de beleggingen discretionair via een mandaat dan wel via een fonds worden ingevuld.

Ontwikkeling portefeuille

De waarde van de portefeuille en de verdeling van het vermogen over de verschillende beleggingscategorieën aan het einde van het jaar ten opzichte van de situatie aan het begin van het jaar wordt weergegeven in de toelichting op de balans. Ten opzichte van ultimo 2015 heeft het belegde vermogen (inclusief lopende interest en liquide middelen) een stijging van € 128 miljoen laten zien, van € 1.262 miljoen ultimo 2015 tot € 1.390 miljoen ultimo 2016. De performance van de portefeuille was positief over 2016. Het totale vermogen is inclusief de ontvangen premies gestegen.

Risicoafdekking

In de risicoparagraaf wordt verder ingegaan op de afdekking van de financiële risico's.

Resultaat

Het bruto rendement ¹⁾ van de totale portefeuille na valuta afdekking komt neer op 9,65%, vooral door de performance van de matching portefeuille als gevolg van de dalende rente in 2016. Naast het rendement van de Matching Geldmarkt en de Matching Vastrentende Waarde portefeuilles, leverden de swap posities een bijdrage van 3,96% aan dit resultaat. Het totale rendement van de matching portefeuille kwam daardoor uit op 12,79%, ruim 0,67% procentpunt boven benchmark. De returnportefeuille kwam lager uit dan de benchmark (zie voor de details hieronder) waardoor het totaal rendement van de portefeuille van 9,65% achterbleef met 1,32% op de benchmark (10,97%).

Binnen de return portefeuille behaalde zowel aandelen, als vastrentende waarden prima performance cijfers. De aandelenportefeuille steeg met 8% en return vastrentende waarde met 8,78%.

	Hedged ²⁾		
	rendement	benchmark	verschil
Matching Geldmarkt	-0,38%	-0,46%	0,08%
Matching Vastrentende Waarden	3,65%	3,54%	0,11%
Return Vastrentende Waarden	8,78%	9,64%	-0,86%
Return Aandelen	7,99%	7,38%	0,61%

Gedurende het jaar 2016 beschikte het pensioenfonds over een putoptie op aandelen als bescherming tegen dalende koersen. Door de stijgende markt verloor de optie aan waarde en daarmee werd het totale resultaat van het fonds met 0,17% gedrukt.

1) Na kosten onderliggende managers, voor kosten van de uitvoeringsorganisatie.

2) Hedged is gehedged voor valuta, zie ook de risicoparagraaf.

Matching Geldmarkt Fonds

Dankzij het beleid van de Europese Centrale Bank is de kapitaalmarktrente in 2016 negatief geweest. Dit heeft geleid tot eveneens negatieve rendementen voor het Matching Geldmarkt Fonds.

De resultaten in het Matching Geldmarkt Fonds waren als volgt:

		Bruto rendement	benchmark	verschil
Geldmarktfonds	Merrill Lynch Euro Currency	-0,38%	-0,46%	0,08%

Matching Vastrentende Waarden Fonds

Binnen het Matching Vastrentende Waarden Fonds wordt alleen belegd in Europese staatsleningen. De eerste drie kwartalen van het jaar werden gekenmerkt door politieke instabiliteit en onzekerheid over de Chinese economie. De onzekerheid van de Brexit en de uitkomst van de Amerikaanse verkiezingen deden de rente dalen en de koersen van obligaties stijgen. Enkel toegenomen optimisme in het vierde kwartaal liet de rente weer stijgen. Onderstaande tabel toont het rendement van het Matching Vastrentende Waarden Fonds in 2016 afgezet tegen de benchmark voor het fonds zoals dat tot 1 december was ingericht en voor het Matching Mandaat zoals dat vanaf die datum is ingericht om te kunnen meebewegen met de gevolgen in de markt als gevolg van de nieuwe regelgeving als gevolg van EMIR, zoals hierboven beschreven.

		Bruto rendement excl. swaps	benchmark	verschil
Rentende Waarden F.	Barclay's Euro Aggregate Custom Daytona	3,65%	3,54%	0,11%

Return Vastrentende Waarden Fonds

Binnen het Return Vastrentende Waarden Fonds wordt belegd in de beleggingscategorieën Credits, High Yield en Obligaties Opkomende Landen (EMD). De categorie Credits bestaat uit obligaties van bedrijven wereldwijd met een solide kredietwaardigheid (investment grade, BBB+ en hoger). De categorie High Yield belegt in de regio's VS en Europa. In dit fonds is ook de belegging van 4% van het vermogen in futures in grondstoffen ondergebracht die tot eind maart 2016 werd aangehouden. Het rendement van die belegging is afgebouwd omdat de langdurige daling van de prijzen van grondstoffen leidde tot een daling van de waarde van de futures in 2015 (-25,92%) en de eerste twee maanden van 2016 (-0,86% en -0,35%). In het fonds werd al niet meer geïnvesteerd om de teruggelopen waarde te balanceren. Door een korte opleving in maart werd uiteindelijk nog een rendement gehaald van 2,06% voor de verkoop. Onderstaande tabel toont de rendementen van het Return Vastrentende Waarden Fonds en haar categorieën in 2016 afgezet tegen de benchmark.

		Bruto rendement	benchmark	verschil
High Yield	BofA Merrill Lynch U.S. High Yield Cash Pay Constrained Index	15,49%	20,85%	-5,36%
Corporate Bonds	Barclay's Global-Aggregate Corporate Index	7,73%	7,39%	0,34%
Emerging Market Debt	JPMorgan GBI-EM Global Diversified Index	12,19%	13,23%	-1,04%
Valuta Afdekking	\$, Cnd\$, £, ¥	-2,61%	-2,61%	
		8,78%	9,64%	-0,78%

De lage rente in 2016, in combinatie met een aantrekkelijke markt en hogere olieprijs, hebben geleid tot goede performance cijfers voor de categorie Return Vastrentende Waarden.

Return Aandelen Fonds

Binnen het Return Aandelen Fonds wordt belegd in de aandelen Wereldwijd, Hoog Dividend, Opkomende Markten en Small Caps.

In 2016 werd belegd in een wereldwijd passief mandaat en in actieve mandaten voor de regio's VS en Europa. De actieve mandaten voor de regio VS betreffen een large cap growth mandaat en een low volatility mandaat. Ook voor de beleggingen Hoog Dividend en Opkomende Markten wordt belegd in actieve mandaten.

De categorie small caps wordt belegd in een actief mandaat en een actief beleggingsfonds die beide beleggen in Europese small caps aandelen.

Onderstaande tabel toont de rendementen van het Return Aandelen Fonds en haar categorieën in 2016 afgezet tegen de benchmark.

		Bruto rendement	benchmark	verschil
Wereldwijd	MSCI World Total Return Net Index	10,30%	10,73%	-0,43%
Hoog Dividend	MSCI World High Dividend Total Return Net Index	15,86%	12,56%	3,30%
Europe small caps	MSCI European Small Cap Total Return Net Index	-4,44%	0,86%	-5,30%
Opkomende markten	MSCI Emerging Markets Total Return Net Index	15,88%	14,51%	1,37%
Valuta Afdekking	\$, Cnd\$, £, ¥	-1,12%	-1,12%	
		7,99%	7,38%	0,57%

Gedreven door het voortgaand economisch herstel in zowel ontwikkelde als opkomende markten zijn wereldwijde aandelen in 2016 in Euro met ruim 9% gestegen. De zwakkere Euro heeft geleid tot negatief resultaat op de valuta afdekking en een totaal rendement van bijna 8%. De bijdrage vanuit het actieve beleid was in 2016 positief.

Renteswaps

Om het risico van veranderingen in de vorm van de rentetermijnstructuur (curverisico) te beheersen, zijn er meerdere renteswaps met verschillende looptijden geïmplementeerd. Er kan zowel gebruik gemaakt worden van receiver als payer swaps. Dit zijn over-the-counter (OTC)-derivaten. De renteswaps worden defensief ingezet. Voor het tegenpartijrisico uit hoofde van de renteswaps wordt dagelijks collateral management (storting van het benodigde onderpand) toegepast.

Elk kwartaal wordt het afdekkingspercentage van de renteswaps en van het Matching Vastrentende Waarden Fonds vastgesteld. Wanneer dit percentage buiten de afgesproken bandbreedte komt, wordt de portefeuille van renteswaps aangepast, zodat weer het gewenste afdekkingspercentage wordt bereikt.

In oktober 2016 heeft het bestuur besloten om in stappen de afdekking van het renterisico te verhogen naar 65%. Ultimo 2016 was dit percentage 60,4%. De in 2016 gedaalde rente heeft geleid tot een positieve bijdrage van de swap portefeuille van 3,96%.

Put opties

Sinds 2012 maakt het fonds gebruik van quanto basket put opties ter afdekking van het neerwaartse risico van de strategische allocatie naar zakelijke waarden. Dit zijn opties waarbij het lokale rendement in Euro wordt uitbetaald. De put opties zijn over-the-counter afgesloten en het kredietrisico wordt afgedekt door middel van dagelijks collateral management (storting van benodigd onderpand). Vanwege de complexiteit van deze quanto put opties, heeft het bestuur in 2015 besloten om deze opties te verkopen indien de dekkinggraad van het fonds dit toelaat. In het vierde kwartaal van 2016 is de laatste quanto put optie verkocht. Door de stijgende aandelenmarkt verloor de optie aan waarde en drukte het totale resultaat van het fonds met -0,17%.

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB)

Maatschappelijk verantwoord beleggen vormt een geïntegreerd onderdeel van de bepaling en uitvoering van het beleggingsbeleid. Het fonds wil, vanuit goed huisvaderschap, voorkomen dat gelden terechtkomen bij ondernemingen die handelen in strijd met wet- en regelgeving. Het fonds heeft in dit kader Investment Beliefs geformuleerd waarin de uitgangspunten van Global Compact van de Verenigde Naties worden onderschreven. Het fonds onderschrijft de UNPRI (United Nations Principles for Responsible Investment) en stelt alleen vermogensbeheerders aan die UNPRI ondertekenaars zijn of duidelijk maken dat dit op afzienbare tijd zal plaatsvinden. Het fonds werkt ook met een lijst van uitsluitingen die periodiek wordt beoordeeld en aan de mandaathouders wordt toegestuurd. Op deze lijst staan in ieder geval beleggingen die in strijd zijn met de wet- en regelgeving als ook in strijd met de uitgangspunten van Global Compact van de Verenigde Naties. Het fonds sluit toeleveranciers van de nucleaire wapenindustrie uit. Gezien de omvang, is het fonds niet actief op aandeelhoudersvergaderingen. Het fonds onderzoekt mogelijkheden om het MVB-beleid verder uit te breiden. Uit kwalitatief onderzoek blijkt dat de deelnemers van mening zijn dat het bestuur de mogelijkheden daartoe moet volgen, maar dat het fonds niet voorop hoeft te lopen.

Actuariële analyse resultaat

Analyse van het resultaat

Het Koninklijk Actuarieel Genootschap heeft in september 2016 de prognosetafel AG2016 gepubliceerd. Het fonds is per 31 december 2016 overgegaan op deze nieuwe prognosetafel. Dit is in 2016 verantwoord als een schattingswijziging. Ultimo 2016 is de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds verhoogd met 0,29% als gevolg van deze schattingswijziging. Het verhogende effect van deze schattingswijziging op de technische voorziening ad € 4.288.000,- in 2016 is als mutatie in het resultaat verwerkt.

Daarnaast heeft het pensioenfonds analoog gelijktijdig met de wijziging van de Prognosetafel de fondsspecifieke Ervaringssterfte aangepast. Dit is in 2016 eveneens verantwoord als een schattingswijziging. Ultimo 2016 is de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds verlaagd met 0,36% als gevolg van deze schattingswijziging. Het verlagende effect van deze schattingswijziging op de technische voorziening ad. € 5.360.000,- in 2016 is als mutatie in het resultaat verwerkt.

Per saldo is de voorziening in 2016 verlaagd met € 1.072.000,- als gevolg van bovengenoemde schattingswijzigingen.

Analyse van het resultaat

	Pensioen- vermogen	Technische voorziening	Aanwezige dekkingsgraad 2016
Primo	1.262.943	1.343.645	94,0%
Beleggingsopbrengsten	124.359	126.921	0,3%
Premie	36.300	30.574	0,5%
Waardeoverdrachten	24	33	0,0%
Kosten	18	18	0,0%
Uitkeringen	-30.973	-31.150	-0,1%
Kanssystemen	0	1.401	-0,1%
Toeslagverlening	0	63	0,0%
Overige mutaties TV	0	2.490	-0,2%
Andere oorzaken	5.648	5.142	0,1%
Ultimo	1.398.319	1.479.137	94,5%

Verzekerdenbestand

	Actieve deelnemers¹⁾	Gewezen deelnemers	Pensioen-gerechtigden	Totaal
Stand per 31 december 2015	4.039	5.793	1.975	11.807
Mutaties door:				
Nieuwe toetredingen	553	0	0	553
Ontslag met premievrije aanspraak	-773	773	0	0
Waardeoverdracht	0	0	0	0
Ingang pensioen	-55	-76	154	23
Overlijden	-7	-12	-49	-68
Afkoop	0	-363	-2	-365
Andere oorzaken	5	-70	-3	-68
Mutaties per saldo	-277	252	100	75
Stand per 31 december 2016	3.762	6.045	2.075	11.882

Specificatie pensioengerechtigden

	2016	2015
Ouderdomspensioen	1.635	1.541
Nabestaandenpensioen	408	400
Wezenpensioen	32	34
Totaal	2.075	1.975

1) De actieve deelnemers bevatten 197 deelnemers met een (gedeeltelijke) vrijstelling van premiebetaling.

Uitvoeringskosten

De kosten van uitvoering van de pensioenregeling zijn in 2017 iets gestegen. Dat wordt veroorzaakt door het in uitvoering nemen van de nieuwe regeling en de strategische heroriëntatie. Door de lage dekkingsgraad neemt het aantal slapers toe, omdat waardeoverdracht niet mogelijk is.

Kosten Pensioenuitvoering	2016	2015
Pensioenuitvoeringskosten in euro per deelnemer ¹⁾	€ 389,-	€ 318,-
Vermogensbeheerkosten		
Gemiddeld belegd vermogen (€ X 1000,-)	1.364.473	1.282.405
Beheerskosten in bps	48,6	46,0
Transactiekosten in bps	21,8	22,3
Totaal kosten in bps	70,5	68,3

Om de kosten per deelnemer te berekenen is conform de aanbeveling van de Pensioenfederatie het aantal deelnemers gedefinieerd als de som van het aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden. Gewezen deelnemers tellen dus niet mee in deze berekening. Het aantal actieven en pensioengerechtigden is gedaald met 177, terwijl het totaal aantal verzekerden is gestegen met 75. De vermelde bedragen sluiten aan op de bedragen die zijn vermeld in de jaarrekening.

Kosten pensioenbeheer

De totale pensioenuitvoeringskosten zijn in 2016 gestegen naar € 2.272.000,- van € 1.913.000,- in 2015. De oorzaken hiervoor zijn in ongeveer gelijke mate: de invoering van de nieuwe pensioenregeling, de ontwikkeling van de website en het strategietraject.

Kosten vermogensbeheer

In 2016 zijn geen belangrijke aanpassingen in de portefeuille gedaan. Behoudens dat in het laatste kwartaal een voor het fonds specifieke matching portefeuille is geïmplementeerd. Door deze aanpassing is het inzicht in de totale portefeuille en de deelportefeuilles verhelderd. Daarnaast past deze aanpassing binnen het beleid van het bestuur om te streven naar een goede verhouding tussen rendement, kosten en risico. De transactiekosten voor deze aanpassing vielen voornamelijk in 2016. Onder de beheerskosten vallen ook de indirecte beheerskosten van investeringen in beleggingsfondsen. Deze worden bepaald op basis van de TER van de beleggingsfondsen.

Begin 2016 is besloten om de beleggingen in alternatieven waarden in commodities te verkopen. In april is dit geëffectueerd en zijn de beleggingen tijdelijk ondergebracht in het return vastrentende waarden fonds. Ook deze aanpassing past in het beleid om te streven naar een goede verhouding tussen rendement, kosten en risico.

De kosten van vermogensbeheer uit 2015 zijn door een correctie van een onjuiste boeking in 2014 naar boven bijgesteld. Dit betrof een bedrag van € 387.112,- voor de beheerskosten voor de categorie aandelen. Voor de categorie vastrentende waarden was dit € 235.538,- en voor commodities € 43.720,-. De correcte cijfers zijn in onderstaande tabel verwerkt.

1) De kosten per deelnemer zijn berekend conform de aanbeveling van de Pensioenfederatie: kosten/de som van het aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden. (2016: € 2.273.000/5837; 2015: € 1.913.000/6.014;).

De post overige kosten bevat hoofdzakelijk de kosten van de custodian, diverse bankkosten en kosten voor specifieke rapportages en systemen die voor de nodige transparantie zorgen. Het voornemen is om deze post in de toekomst uit te splitsen.

De totale transactiekosten voor zover deze zichtbaar en bekend zijn, zijn hier gerapporteerd. Indien er geen kosten zichtbaar zijn, zoals bij swap transacties en aan- en verkopen van obligaties, worden de kosten berekend aan de hand van de modellen van de pensioenfederatie. De totale transactiekosten is voor 2016 ca. 31% van de totale vermogensbeheerkosten. Voor 2015 van dit een percentage van 32,7%. Het fonds zet elk jaar stappen om deze kosten nauwkeuriger in kaart te brengen.

De totale vermogensbeheerkosten zijn in 2016 70 basispunten van het gemiddeld belegd vermogen. Voor 2015 was de vermogensbeheerkosten 68 basispunten van het gemiddeld belegd vermogen. De belangrijkste bijdrage aan deze lichte stijging in basispunten is de stijging van de transactiekosten voor het beheer van de overlay portefeuille. Zonder deze kosten zouden de beheerskosten over 2016 ca. 66 basispunten zijn geweest.

in € x 1000,-	2016			2015 ¹⁾		
	beheers- kosten	transactie kosten	Totaal	beheers- kosten	transactie kosten	Totaal
Kosten per beleggingscategorie						
Aandelen	1.616	343	1.959	1.370	418	1.788
Vastrentende waarden	1.632	1.940	3.572	1.097	2.103	3.200
Commodities	24	94	118	158	18	176
Totale kosten ex. overlay	3.272	2.377	5.649	2.624	2.539	5.163
Kosten overlay	476	603	1.079	476	324	800
Totale kosten incl. overlay	3.748	2.980	6.728	3.100	2.863	5.963
Overige vermogensbeheerkosten						
Kosten vermogensbeheer pensioenfonds en bestuursbureau	217		217	150		150
Kosten fiduciair beheer	1.095		1.095	1.091		1.091
Bewaarloon	201		201	211		211
Advieskosten vermogensbeheer	34		34	55		55
Overige kosten	1.343		1.343	1.294		1.294
Totaal overige vermogensbeheerkosten	2.890		2.890	2.801		2.801
Totaal kosten vermogensbeheer	6.637	2.980	9.617	5.901	2.863	8.764

Van de totale kosten van vermogensbeheer is € 520.000,- van de kosten van fiduciair beheer zichtbaar opgenomen in de jaarrekening. De overige kosten zijn verwerkt in de beleggingsresultaten.

1) Een correctie heeft hierop plaatsgevonden van € 666.370,- t.o.v. het jaarverslag 2015.

Governance

Bestuur

Het bestuur van het fonds is paritair samengesteld. Het bestaat uit zes leden: drie leden namens de werkgever, twee leden namens de deelnemers en één lid namens de gepensioneerden. Eind 2016 ontstond een vacature door het uitdiensttreden van de secretaris, Nellie Willemsen. Het fonds kent sindsdien een vacature, waarvoor Jan Rijnveld is voorgedragen door het Verantwoordingsorgaan. Hij heeft vooralsnog de rol van aspirant bestuurslid om hem een goed inwerktraject te bieden.

Ook Roland Wanders is uit dienst getreden bij de ANWB. Hij kon echter op verzoek van de werkgever zijn bestuurslidmaatschap voortzetten.

De belangrijkste onderwerpen die in de bestuursvergaderingen aan de orde kwamen, zijn:

1. Het in uitvoering nemen van de gewijzigde pensioenregelingen en het daarmee samenhangende overleg met de belanghebbenden. Dit proces werd in juli afgerond met een uitvoeringsovereenkomst en een opdrachtaanvaarding. In dit traject zijn veel fondsdocumenten aangepast, zie hieronder bij Fondsdocumenten.
2. De toekomst van het fonds. Het bestuur wil haar visie op de toekomst van het fonds aanscherpen. Daartoe zijn verschillende activiteiten ondernomen. Zie verder hierboven bij Toekomst van het fonds.
3. De inrichting van het risicomanagement. Het fonds heeft het proces van risicomanagement meer geëxpliciteerd en werkt nu aan een verdere invulling in de verschillende documenten. Zie hierna bij Risicomanagement.
4. De herinrichting van de matchingportefeuille en de aanpassing aan de ALM. Nu het fonds een uitvoeringsovereenkomst heeft voor vijf jaar en de inhoud van de regelingen duidelijk is, konden de uitkomsten van de ALM-studie uit 2015 worden geïmplementeerd. Door toepassing van het dynamisch beleid is voortdurend beoordeeld of de ontwikkelingen van de markt de beleidsdoelstellingen van het fonds tijdens de implementatie niet zouden ondermijnen. Verder is, in het licht van toekomstige Europese regelgeving (EMIR), de matchingportefeuille nu zo ingericht dat cash als onderpand kan worden ingezet en dat er gehandeld kan worden met central clearing. De matchingportefeuille is zo ingericht dat het bestuur ook in deze nieuwe opzet eindverantwoordelijk kan zijn voor het gevoerde beleid op het gebied van de afdekking van het renterisico en het resultaat van de portefeuille.
5. Vaststellen van actuariële grondslagen en uitgangspunten. De verandering van de sterftegrondslagen leidt tot een aanpassing. Verder zijn de flexfactoren, de kostenvoorziening en de kritische dekkingsgraad besproken.

Governance

De medezeggenschap is toevertrouwd aan het verantwoordingsorgaan. Het verantwoordingsorgaan kent twee vertegenwoordigers van de werkgever, twee vertegenwoordigers van de pensioengerechtigden en vijf vertegenwoordigers van de deelnemers.

Daarnaast kent het fonds een klachten- en geschillencommissie, een communicatiecommissie, een risicocommissie, een balansrisico adviescommissie, een commissie jaarverslag en een compliance officer. Olivier Visser, deelnemer, is toegetreden tot de communicatiecommissie per 1 februari 2016.

Het bestuur laat zich adviseren door de hierboven genoemde (bestuurs-)commissies. Aan de communicatiecommissie, de risicocommissie, de commissie jaarverslag en de balansrisico-adviescommissie nemen één of meerdere leden van het bestuur deel, om de overdracht van adviezen naar het gehele bestuur zo effectief en helder mogelijk te maken.

Het fonds kent een raad van toezicht en een verantwoordingorgaan. De raad van toezicht heeft toezicht gehouden op het bestuur en het bestuur op verschillende punten geadviseerd en/of met raad en daad bijgestaan. Het verantwoordingsorgaan heeft haar oordeel gegeven over het door het bestuur in 2016 gevoerde beleid. Elders in dit bestuursverslag zijn de verslagen van beide organen en de reactie daarop van het bestuur opgenomen.

De eindverantwoordelijkheid voor het fonds ligt bij het bestuur. Het bestuur streeft maximale transparantie na. Dat leidt tot een open en constructief overleg met raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan. Bovenstaande onderwerpen van het bestuursoverleg zijn ook met de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan besproken. Met de raad van toezicht en het verantwoordingsorgaan is in 2016 gesproken over de wijze van samenwerken en de opvattingen over taken en verantwoordelijkheden. Dat heeft geleid tot een efficiënter overleg en een verbeterd besluitvormingstraject. Eind 2016 is de evaluatie van het governance model gestart. Daarin wordt de effectiviteit van het model en de samenwerking tussen de verschillende fondsorganen beoordeeld.

Het bestuursbureau is versterkt met een structurele inhuur van juridische capaciteit, dit naar aanleiding van de discussie over de toegenomen eisen aan de governance.

Fondsdocumenten

In het verslagjaar zijn de volgende fondsdocumenten gewijzigd. Ze zijn alle te raadplegen op de website van het fonds:

ABTN

De Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN) wordt jaarlijks door het bestuur geactualiseerd. In de bestuursvergadering van 15 december 2016 is de ABTN vastgesteld, waarbij de besluitvorming uit het verslagjaar 2015/2016 is verwerkt. De belangrijkste wijzigingen waren het premie- en toeslagenbeleid als gevolg van het in uitvoering nemen van de gewijzigde pensioenregelingen. De ABTN bevat ook, als bijlage, het financieel crisisplan van het fonds.

Pensioenreglementen

De belangrijkste wijziging in het verslagjaar had betrekking op de aanpassing van de pensioenregelingen per 1 januari 2016. De premievaststelling en de indexatie waren hier de belangrijkste wijzigingen. De reglementen zijn beschikbaar op de website.

Uitvoeringsovereenkomst

De uitvoeringsovereenkomsten met de werkgevers zijn in juli 2016 opnieuw afgesloten per 1 januari 2016 met een looptijd van 5 jaar. In het verlengde hiervan heeft het fonds een opdrachtaanvaarding met de verschillende sociale partners gesloten. De belangrijkste wijzigingen zijn het vaststellen van de premie en de wijze van indexatie.

Geschiktheid en evaluatie

Het geschiktheidsbeleid en het opleidingsplan zijn vastgelegd in een geschiktheidsplan dat door het bestuur is vastgesteld op 21 januari 2016. Het plan omvat voorstellen voor individuele en collectieve kennisontwikkeling en geschiktheidsbevordering.

Gedurende het jaar wordt de uitvoering van het plan gevolgd. Dat heeft geleid tot een aantal individuele opleidingen voor bestuur, verantwoordingsorgaan en raad van toezicht. Verder volgen verschillende betrokkenen bij het fonds seminars en bijeenkomsten.

In 2016 zijn door het bestuur de volgende kennissessies georganiseerd:

1. Mogelijkheden in opzet en inrichting van een matching portefeuille in het kader van de EMIR-richtlijnen. Nieuwe regelgeving leidt er toe dat de beheersing van het renterisico anders moet worden ingericht. Beoordeeld is welke verschuivingen van risico's daarbij optreden en welke stappen het fonds moet zetten om hierop te anticiperen.
2. Inzicht verwerven in de pensioendiscussie die loopt in Nederland. Beoordeeld is wat de consequenties zijn voor het fonds en of er alternatieven voor het fonds ontstaan.
3. Inzicht in het deelnemersonderzoek. Het fonds heeft een kwalitatief onderzoek gehouden onder verschillende deelnemersgroepen naar kennis van pensioenen en risicobereidheid. Beoordeeld is welke consequenties de uitkomsten moeten hebben voor het gevoerde beleid en of en hoe dit onderzoek wordt voortgezet.

4. Inzicht in de nieuwste technieken van risicomanagement. Beoordeeld is op welke wijze deze technieken kunnen worden toegepast door het fonds en welke consequenties dat moet hebben voor de verschillende fondsdocumenten.

De jaarlijkse zelfevaluatie in begin 2016 heeft geleid tot het beoordelen van de voortgang op de verschillende actiepunten die het bestuur heeft geformuleerd in 2015.

Diversiteitsbeleid

Het fonds streeft naar een diverse samenstelling van alle organen van het fonds. Deskundigheid blijft de belangrijkste leidraad bij de benoeming van kandidaten. De samenstelling van de verschillende bestuursorganen was al behoorlijk divers in leeftijd, geslacht, vertegenwoordiging van doelgroepen en achtergrond. Om het beleid te verankeren heeft het fonds in 2016 een diversiteitsbeleid geformuleerd dat per 30 augustus 2016 van kracht is.

Beloningsbeleid

Per 1 januari 2016 is het beloningsbeleid aangepast, mede op advies van het verantwoordingsorgaan en na goedkeuring van de raad van toezicht. Overigens gaat het slechts om een aanpassing van de kilometervergoeding. Voor een uitgebreidere omschrijving van het beloningsbeleid met een overzicht van de bedragen per gremium wordt verwezen naar de website.

Klachten en geschillen

Een deelnemer kan een klacht indienen als deze van mening is dat bij de uitvoering van de pensioenreglementen zijn rechten zijn geschaad. Onno Bouman, directeur HRM van de ANWB is bereid gevonden de taak als voorzitter op zich te nemen. Hij is lid van de commissie namens het bestuur per 1 januari 2016. Hij volgt John Luijben op die begin 2016 uit dienst ging. Sytze Venema verliet de ANWB op 1 oktober 2016. Per 1 januari 2017 is hij opgevolgd door Kees de Regt als lid namens het verantwoordingsorgaan. In 2016 zijn er geen klachten ingediend of geschillen geweest.

Uitbestedingsbeleid

Het uitbestedingsbeleid is in lijn gebracht met de guidance van DNB. Na bespreking in 2016 is daar in februari 2017 de laatste hand aan gelegd. Het bestuur heeft de verschillende ISAE-rapportages van de uitbestedingspartijen beoordeeld en besproken in de bestuursvergadering van 16 maart 2017. Het gaat dan om de rapportages van AZL, KAS Bank, Keylane en NN IP. De rapportages beschrijven de processen die het fonds heeft uitbesteed en de controle op de processen is dusdanig dat ze aansluiten bij de maatstaven die het fonds aanlegt bijvoorbeeld op het gebied van integriteit en IT-beveiliging. De rapportage van KAS Bank was aanleiding voor het fonds om extra vragen te stellen over het vaststellen van de waarde van de beleggingen. De rapportage was voor KAS Bank ook aanleiding om de gegevens over 2016 opnieuw te controleren. Het bestuur heeft het verslag daarvan beoordeeld en overlegd met de accountant om vast te stellen dat de gegevens voor dit jaarverslag voldoende zijn onderbouwd. Met alle partijen aan wie wordt uitbesteed, wordt minimaal één keer per jaar een evaluatiegesprek gevoerd. De uitkomsten van deze gesprekken worden in het bestuur geagendeerd om concrete vervolgacties vast te stellen.

Herstelplan

Sinds 1 januari 2015 verkeert het fonds in dekkingstekort. Per 31 maart 2016 moest daarom een geactualiseerd herstelplan worden opgesteld, dat is beoordeeld door DNB. Per 31 maart 2017 is opnieuw een herstelplan opgesteld, ter beoordeling aan DNB aangeboden en is inmiddels door DNB akkoord bevonden.

Uitkomsten van het herstelplan per 1 januari 2016:

Jaar	Dekkings- graad primo	Dekkings- graad ultimo	Beleids- dekkings- graad ultimo	Vereiste dekkings- graad (strategisch)
2015	100,40%	94,00%	96,10%	115,30%
2016	94,00%	98,30%	100,50%	117,10%
2017	98,30%	102,60%	100,40%	117,10%
2018	102,60%	107,00%	104,80%	117,10%
2019	107,00%	111,30%	109,20%	117,10%
2020	111,30%	115,00%	113,20%	117,10%
2021	115,00%	118,00%	116,50%	117,10%
2022	118,00%	120,50%	119,30%	117,10%
2023	120,50%	122,40%	121,50%	117,10%
2024	122,40%	123,80%	123,10%	117,10%
2025	123,80%	124,80%	124,30%	117,10%
2026	124,80%	125,60%	125,20%	117,10%

Onder de verplichte aannames van het herstelplan laat het fonds voldoende veerkracht zien om binnen vijf jaar ruim uit te komen boven het minimaal vereist eigen vermogen van 104,2% en boven het vereist eigen vermogen van 117,7%. Met 111,3% dekkingsgraad ultimo 2020 en 125,2% dekkingsgraad ultimo 2026 lijkt tijdig herstel voor het fonds geen probleem. Daarna is de Strategische Asset Allocatie aangepast aan de in 2015 gehouden ALM-studie, rekening houdend met de nieuwe pensioenreglementen die de sociale partners zijn overeengekomen op het moment dat nieuwe uitvoeringsovereenkomsten werden afgesloten met de werkgevers. Het fonds heeft dan marginaal meer veerkracht. Het bestuur houdt echter in zijn beleid ook rekening met economische scenario's waarin de rendementen van beleggingen aanzienlijk lager kunnen uitvallen. Een korting van de pensioenrechten wordt in 2017 echter niet voorzien.

De beleidsdekkingsgraad is in 2016 onder de 100% gebleven. Uitgaande en inkomende waardeoverdrachten zijn dan ook opgeschort.

Wet- en regelgeving

In 2016 zijn aan het pensioenfonds geen dwangsommen of boetes opgelegd. Er zijn door de toezichthouders De Nederlandsche Bank N.V. en/of de Stichting Autoriteit Financiële Markten geen aanwijzingen aan het fonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is bevoegdheidsuitoefening van organen van het fonds gebonden aan toestemming van de toezichthouder.

Code pensioenfondsen

De Code pensioenfondsen is per 1 maart 2016 gewijzigd. In norm 41 is de Ombudsman Pensioenen als alternatief opgenomen voor de interne klachten- en geschillenprocedure. Hiermee wordt in beginsel geregeld dat alle deelnemers, gewezen deelnemers, nabestaanden en gepensioneerden een klacht of geschil over de uitvoering van de pensioenregeling bij een pensioenfonds kunnen voorleggen aan de Ombudsman Pensioenen. Deze wijziging heeft geen gevolgen, omdat de Ombudsman was opgenomen in de Klachten- en geschillenregeling van het fonds.

In het beloningsbeleid is niet vastgelegd dat bestuursleden of leden van het intertoezicht geen ontslagvergoeding krijgen. Dit zal worden vastgelegd bij een herziening van het beloningsbeleid begin 2017.

Verder voldoet het fonds aan de normen uit de Code pensioenfondsen.

Jaarverslag 2015

Het jaarverslag over 2015 is in de vergadering van 27 mei 2016 door het bestuur vastgesteld, na goedkeuring, op 27 mei 2016, door de raad van toezicht.

Risicomanagement

Activiteiten op het gebied van risicomanagement

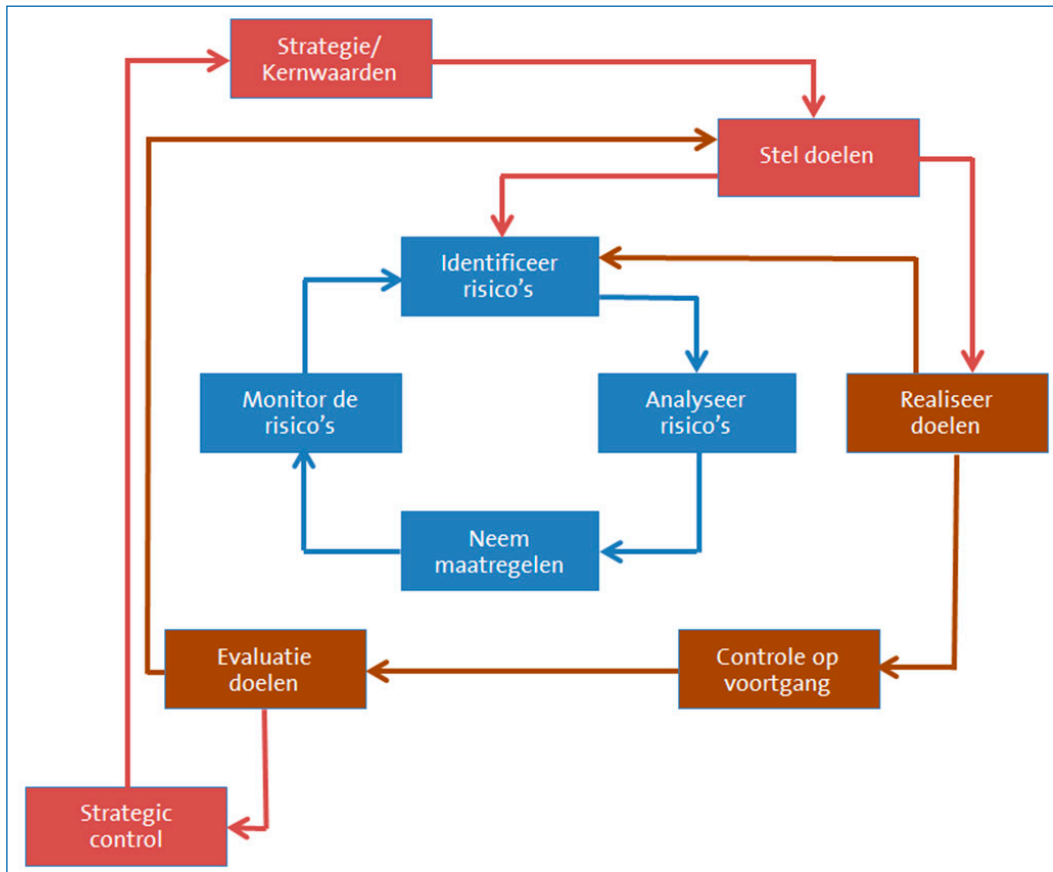
Risicomanagement is een belangrijk onderdeel van het prudent bestuur van het fonds. Het is zoveel mogelijk ingebed in de reguliere processen en het sluit aan bij de omvang van het fonds en de risicohouding van de belanghebbenden. Het fonds heeft in 2016 een strategisch risicokader ontwikkeld (zie hieronder) om de cyclus van risicomanagement beter vast te leggen. Het bestuur neemt minstens één keer per jaar alle risico's door met de vraag of ze passen bij de risk appetite, of de genomen maatregelen voldoen en of nieuwe maatregelen noodzakelijk zijn. De samenhang van de verschillende risico's wordt minimaal twee keer per jaar in de risicocommissie beoordeeld en, indien nodig, in het bestuur besproken. Op basis van ontwikkelingen binnen en buiten het fonds kunnen alle fondsorganen voorstellen risico's toe te voegen of te wijzigen. Het gehele risicoproces en de vastlegging is eind 2016 onderwerp geweest van een kennissessie in het kader van het oversight management. In 2017 wordt een project gestart om het risicomanagement verder te verankeren.

Strategisch risicokader

Pensioenfonds ANWB draagt zorg voor een pensioen gebaseerd op collectiviteit en solidariteit. Het maatschappelijk draagvlak voor de pensioenregeling is gebaseerd op het vertrouwen dat deelnemers, gepensioneerden en werkgevers hebben in het nakomen van verwachtingen over de kwaliteit, betaalbaarheid en hoogte van het pensioen. Het bestuur heeft zijn organisatie en processen zodanig ingericht dat de (meerjaren)beleidsdoelstellingen bereikt kunnen worden en het vertrouwen in het pensioenfonds niet wordt geschaad. Daarvoor neemt het fonds weloverwogen risico's om voldoende rendement te behalen binnen de gestelde kaders. Het fonds neemt maatregelen om risico's die het behalen van de doelstellingen bedreigen of het vertrouwen schaden, te beheersen. In de cyclus van het risicosysteem stelt het bestuur vast welke risico's het kan en wil nemen.

Het fonds besteedt veel uitvoeringswerkzaamheden uit. Met de uitvoeringsorganisatie en andere uitbestedingspartijen zijn concrete afspraken gemaakt over de uitvoering van de pensioenadministratie en het vermogensbeheer. Deze afspraken zijn vastgelegd in overeenkomsten en service level agreements. De werking van het risicosysteem wordt periodiek geëvalueerd. Zo nodig worden maatregelen ter verbetering genomen.

Het fonds kiest voor een integrale aanpak van het risicomanagement om te komen tot een lerende organisatie, die op basis van analyse en beoordeling van risico's en maatregelen komt tot een voortdurende aanpassing van het risicomanagement aan de omstandigheden waarbinnen het fonds moet opereren. Daartoe heeft het fonds gekozen voor de volgende cyclus van risicomanagement:

De buitenste ring is de strategicyclus. De strategie leidt tot een operationele cyclus. Van beide cycli worden de risico's beoordeeld in de binnenste risicocycclus van het fonds. Op die wijze beheerst het fonds op integrale en holistische wijze de risico's.

De drie verdedigingslinies van het fonds zijn:

1. Het bestuursbureau, de balansrisico adviescommissie en het bij een specifiek risico betrokken bestuurslid, eventueel ondersteund door ingehuurde deskundigen.
2. Het bestuur als geheel ondersteund door de risicocommissie en de risk- en de compliance officer.
3. Onafhankelijk oordeel door ingehuurde partijen in het kader van oversight management, de certificerend actuaris, de accountant.

Operationele risicobeheersing

Het bestuur hanteert een risicomatrix bij het beheersen van de risico's. Die matrix wordt minimaal één keer per jaar vastgesteld. De verschillende risico's worden in hun samenhang beoordeeld en er wordt vastgesteld of de beheersmaatregelen voldoende zijn om het resterende risico te laten passen in de risicobereidheid van het bestuur. Deze stap wordt voorbereid in de risicocommissie. Indien een risico meer aandacht behoeft of indien een risico niet langer past binnen de risicobereidheid van het bestuur, worden acties ondernomen. Die acties kunnen bestaan uit nadere analyse van het risico, nieuwe beheersmaatregelen en overige acties. De risico's zijn elk toegekend aan een bestuurslid, dat verantwoordelijk is voor de bewaking en voor de voortgang van acties. Minimaal eenmaal per

jaar worden deze specifieke risico's en de voortgang van de acties in het bestuur afzonderlijk besproken. In die bespreking wordt ook het bruto risico, de risk appetite en het netto risico beoordeeld.

Aanwezige risico's

De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen en het nastreven van de ambitie van de pensioenregeling. Bij het beheer en de financiering van de pensioenverplichtingen loopt het fonds risico's. De risico's kunnen ingedeeld worden in financiële en niet-financiële risico's. Onderstaande tabel geeft meer uitleg rondom de risico's die het fonds loopt. Verdere kwalitatieve en kwantitatieve uitleg rondom de financiële risico's wordt gegeven in de risicoparagraaf bij de toelichting op de jaarrekening.

Financiële risico's	Definitie
Renterisico (S1)	Het fonds is gevoelig voor wijzigingen in de rente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen en de rentegevoeligheid van de verplichtingen niet gelijk zijn.
Marktrisico (S2, S4)	Het fonds loopt het risico dat door de ontwikkeling van marktprijzen (veroorzaakt door factoren die samenhangen met een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren) waardewijzigingen plaatsvinden.
Valutarisico (S3)	Het fonds belegt in buitenlandse waardepapieren, waardoor het fonds gevoelig is voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro.
Kredietrisico (S5)	Het fonds loopt het risico van financiële verliezen als gevolg van faillissementen, betalingsonmacht of kredietverslechtering van tegenpartijen.
Actief beheer risico (S10)	De risico's die het fonds loopt door actief beheer van de beleggingsportefeuille.
Verzekeringstechnisch risico (S6)	Het risico dat het fonds loopt met haar deelnemers op het gebied van sterfte en arbeidsongeschiktheid.
Liquiditeitsrisico	Het risico voor het fonds dat er onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen te kunnen voldoen en/ of het verlies dat optreedt als beleggingen niet snel genoeg verkocht kunnen worden.

Niet-financiële risico's	Definitie
Strategie/Omgevingsrisico	Het risico dat belanghebbenden hun vertrouwen verliezen in het fonds als gevolg van negatieve ontwikkelingen binnen de pensioenwereld of binnen het fonds.
Operationele risico's	Het risico dat optreedt voor het fonds bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten, als gevolg van niet-afdoende of falende interne processen, menselijk gedrag en systemen of als gevolg van externe gebeurtenissen.
Uitbestedingsrisico	Het risico voor het fonds dat de continuïteit/kwaliteit wordt geschaad door of in samenhang met de aan derden uitbestede werkzaamheden, dan wel voor deze derden beschikbaar gestelde apparatuur en het ter beschikking gesteld personeel.
IT-risico's	Het risico op het verlies van data binnen en buiten de processen van het fonds en op het uitvallen van systemen.
Integriteitsrisico	De risico's die voortvloeien uit het niet voldoen aan sanctiewetgeving, fraude of uit (het vermoeden van) belangenverstreming.
Juridisch risico	Het juridisch risico omvat het risico voor het fonds dat niet of niet tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving worden onderkend, waardoor wet- en regelgeving op onderdelen wordt overtreden.

Beleidsinstrumenten

De beleidsinstrumenten die het fonds gebruikt om de risico's te beheren zijn vastgelegd in de ABTN. De uitkomst van het beleid is gebaseerd op de risicohouding en de risicobereidheid van belanghebbenden. Met de deelnemers is kwalitatief over de risicohouding gesproken. Daaruit kwam geen grote risicobereidheid of risico aversie. Men begreep dat het fonds risico moest nemen om een voldoende pensioenresultaat te halen. Gezien de gemiddelde populatie van het fonds neemt het fonds een gemiddeld beleggingsrisico, maar hanteert het ook een kritische dekkingsgraad van 80% waaronder de dekkingsgraad op termijn van vijf jaar in een aantal goed beschreven scenario's niet mag uitkomen. Het bestuur beoordeelt minimaal per kwartaal of het gevoerde beleid een juist evenwicht heeft tussen veerkracht en bescherming van deze ondergrens.

Het fonds wil een relatief stabiele premie voor de werkgevers, maar er zijn afspraken gemaakt die zoveel mogelijk voorkomen dat het fonds door toename van de levensverwachting of door ontwikkeling van het bestand van de actieven, structureel te weinig premie ontvangt.

Een verdere concretisering van de beleidsuitgangspunten is gebaseerd op de in 2015 uitgevoerde ALM-studie, die in 2016 is geactualiseerd. In deze ALM-studie zijn de premiehoogte en het beleggingsbeleid beoordeeld in relatie tot het toeslagbeleid. Dit heeft op hoofdlijnen geleid tot onderstaand beleid:

	Grenzen als % van de nominale pensioenverplichtingen	Definitie
Inhaalindexatiegrens (Indien hoger dan vereiste dekkingsgraad)	125,5%	Grens waarboven inhaal van korting en toeslagverlening mogelijk is. Bij een dekkingsgraad boven deze grens wordt in beginsel volledige toeslagverlening toegekend. Grens is bepaald conform vereisen m.b.t. toekomstbestendige toeslagverlening.
Indexatiegrenzen	110%	Door wet bepaalde ondergrens vanaf wanneer toeslagverlening is toegestaan.

Het fonds heeft geen gebruik gemaakt van de mogelijkheid tot éénmalige vergroting van het risicoprofiel gedurende 2016. Gezien de stand van de dekkingsgraad was dat ook niet toegestaan.

Beleidsmatige toelichting op de aanwezige risico's

Het resulterende beleggingsbeleid kent, in overeenstemming met de uitgevoerde kwalitatieve risicohouding en het premiebeleid en toeslagbeleid, een gemiddeld risicoprofiel met een vereist eigen vermogen van 18,9%. Het fonds neemt in de beleggingen risico's om voldoende herstelkracht te houden. Het fonds wil en mag deze risico's echter niet vergroten. Dat leidt tot een beleid waarin rente- en aandelenrisico worden uitgeruild als de marktomstandigheden en de verwachtingen van de ontwikkelingen van het fonds op de middellange termijn daartoe aanleiding geven (zie dynamisch beleid). Verder wil het fonds boven een pijngrens van 80% blijven. Met deze maatregelen stuurt het fonds binnen de financiële risk appetite. De bruto en netto risico's zijn vastgelegd in de risicomatrix. Bij de niet financiële risico's stuurt het fonds op een zo gering mogelijke kans door het monitoren van processen en de controle van gegevens. De risk appetite wordt hier geleid door de wetenschap dat fouten in de administratie en integriteitsincidenten leiden tot verlies aan vertrouwen in het fonds, ook al is de impact op de financiële positie gering. In onderstaande tabel wordt de beheersing van de verschillende, ook niet-financiële risico's, in grote lijnen weergegeven:

Financiële risico's	Beleid
Renterisico (S1)	Het fonds dekt het grootste gedeelte van het renterisico van de verplichtingen strategisch voor 65% af. De afdekking is op marktrente. Het fonds beoordeeld regelmatig de effectiviteit van de afdekking.
Marktrisico (S2, S4)	Onderdeel van de investment beliefs van het pensioenfonds is het spreiden van risico's. Door deze diversificatie wordt het marktrisico verminderd. Verder heeft het fonds een dynamisch beleid om tijdig maatregelen te kunnen nemen als marktontwikkelingen het beleid ondermijnen.
Valutarisico (S3)	Het fonds heeft geen visie rondom de koersontwikkeling van de euro ten opzichte van andere valuta's. Het fonds heeft derhalve besloten om dit risico zoveel mogelijk af te dekken. Daarin wordt een afweging gemaakt tussen kosten en risico. Op dit moment worden de US Dollar, de Canadese Dollar, het Pond en de Yen voor 100% afgedekt.
Kredietrisico (S5)	Alvorens investeringen aangegaan worden in kredietgevoelige beleggingen wordt de belegging gecontroleerd op haar rating. Het fonds belegt niet in kredietgevoelige beleggingen met een slechte rating (below investment grade). Het fonds heeft een beleid voor de kwaliteit van het uitgewisselde onderpand bij derivaten. Er vindt dagelijks uitwisseling plaats van cash of toegestaan onderpand.
Actief beheer risico (S10)	Actief beheer wordt alleen toegepast daar waar dat lonend is. Door het gericht inzetten van passief beheer wordt een bewuste keuze gemaakt voor het besteden van risicobudget en feebudget. Pensioenfonds ANWB kiest er daarom voor om enkel in bepaalde inefficiënte markten actief beheer te voeren en op deze manier een hoger rendement dan het marktrendement te behalen.
Verzekeringstechnisch risico (S6)	Het pensioenfonds wil niet het risico dragen voor arbeidsongeschiktheid en kortleven. Deze risico's zijn derhalve herverzekerd.
Liquiditeitsrisico	Het pensioenfonds belegt niet in illiquide beleggingen. Het fonds heeft in de opzet van de matchingportefeuille voorzien in voldoende liquiditeiten voor de afhandeling van derivatenposities.

Niet-financiële risico's	Beleid
Strategie/Omgevingsrisico	Het fonds heeft een communicatiebeleid dat streeft naar heldere en transparante communicatie in alle gevallen. Het fonds stuurt op continuïteit in relatie met belanghebbenden en toezichhouders.
Operationele risico's	Het fonds legt belangrijke processen vast en monitort die processen. Het fonds beheert dit risico mede door de ISAE 3402 rapporten die het fonds van de uitvoerders ontvangt.
Uitbestedingsrisico	Het fonds heeft gedetailleerde SLA's of mandaten afgesproken met haar uitvoerders. Het fonds evalueert alle uitbestedingen jaarlijks.
IT-risico's	Het fonds besteedt in de beoordeling van uitbesteding expliciet aandacht aan IT-beveiliging, incidenten en uitwijkbeleid van de uitbestedingspartijen.
Integriteitsrisico	Partijen waarmee wordt samengewerkt moeten voldoen aan de wet- en regelgeving waaraan het fonds moet voldoen en minimaal aan de gedragscode van het fonds. Het fonds heeft een klokkenluidersregeling en een incidentenbeleid. Daarnaast heeft het fonds een compliance officer aangesteld die toeziet op de gedragscode door het bestuur van het fonds.
Juridisch risico	Het fonds besteedt uit aan partijen die worden gehouden aan het tijdig opvolgen van nieuwe wet- en regelgeving. Het fonds organiseert kennisontwikkeling voor bestuursorganen.

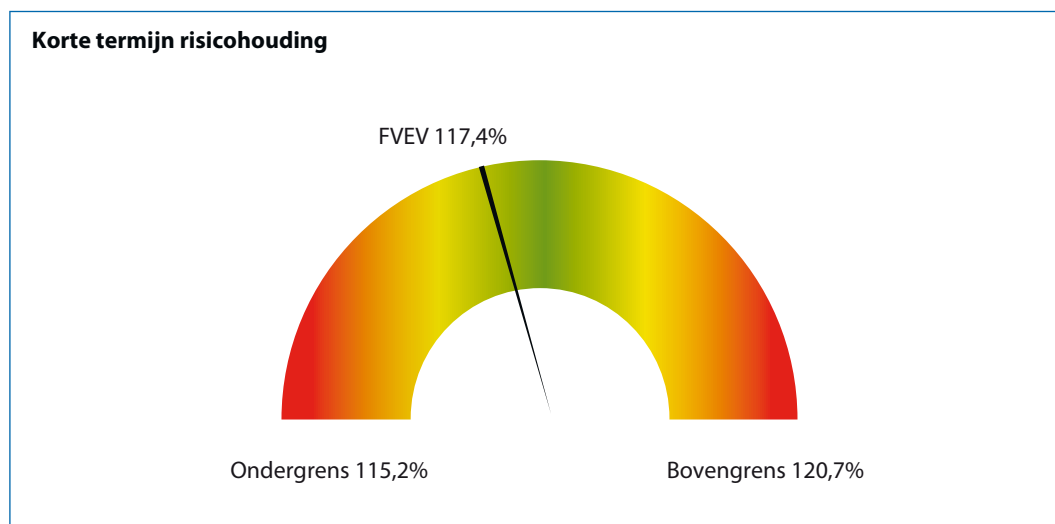
De financiële risico's die het fonds loopt in combinatie met het door het fonds gekozen beleid om deze risico's tegen te gaan zijn objectief meetbaar aan de hand van de hoogte van de vereiste dekkinggraad. Het VEV toont aan dat het beleggingsbeleid van het pensioenfonds een gemiddeld risico kent met een strategisch vereiste dekkinggraad van 117,7%.

Controle op het gevoerde beleid

Op grond van het FTK moet continu gemonitord en aan de deelnemers gecommuniceerd worden of het gevoerde beleid resulteert in de verwachte doelstellingen. Deze wettelijke verplichting komt tot uitdrukking in de zogeheten risicohouding. De risicohouding van het fonds is de mate waarin het fonds, na overleg met sociale partners, het verantwoordingsorgaan en de raad van toezicht, bereid is beleggingsrisico's te lopen om de doelstellingen van het fonds te realiseren en de mate waarin het fonds beleggingsrisico's kan lopen gegeven de kenmerken van het fonds. De risicohouding wordt verder onderverdeeld in een korte termijn risicohouding en een lange termijn risicohouding.

Korte termijn risicohouding

De toets in hoeverre het gevoerde beleid leidt tot het gewenste resultaat, vindt jaarlijks plaats aan de hand van de door het Fonds, uitvoerders en adviseurs uitgebrachte rapportages, waaronder de (vereiste) haalbaarheidstoets. Rapportages over de samenstelling van de beleggingsportefeuille en over de beleggingsresultaten alsmede het verloop van de dekkinggraad vinden bovendien per maand plaats. Tot slot wordt middels de risicorapportage van AZL actuariaat op kwartaalbasis getoetst of de Feitelijk Vereiste Dekkinggraad binnen de onder- en bovengrens blijft rondom de Strategisch Vereiste Dekkinggraad op basis van het dynamisch beleid. Het pensioenfonds toetst daarmee of het voldoet aan de korte termijn risicohouding. De onder- en bovengrens zijn gebaseerd op het minimale en maximale risico dat het pensioenfonds mag lopen gegeven de in de beleggingsrichtlijnen geformuleerde lange termijn strategische bandbreedtes. Het vereist eigen vermogen op grond van de strategische beleggingsmix ligt op 117,7%.

De lange termijn risicohouding komt tot uitdrukking in de jaarlijks terugkerende haalbaarheidstoets. De belangrijkste uitkomst waarnaar in de haalbaarheidstoets gekeken wordt, is het pensioenresultaat. Het pensioenresultaat is een maatstaf voor koopkrachtbehoud. Conform de risicobereidheid van het fonds heeft het bestuur een pensioenresultaat en ondergrenzen vanuit verschillende scenario's gedefinieerd die aansluiten op de lange termijn risicohouding van het fonds. Het pensioenresultaat en ondergrenzen zijn door het bestuur vastgesteld en vastgelegd in de ABTN vanuit de drie situaties die passen bij het opstellen van een haalbaarheidstoets.

In 2015 heeft het fonds aan deze wettelijke verplichting voldaan via de aanvangshaalbaarheidstoets. Daaruit blijkt dat aan het doel van een pensioenresultaat van 104,1% vanuit de feitelijke financiële positiedekkingsgraad kan worden voldaan. Tevens is met behulp van de aanvangshaalbaarheidstoets getoetst dat het premiebeleid realistisch en haalbaar is.

In 2016 is uit de aanvangshaalbaarheidstoets gebleken dat de resulterende pensioenresultaten wijzigen door het invoeren van de nieuwe regeling. De uitkomsten en risicohouding zijn opnieuw vastgesteld na overleg met alle belanghebbenden. Het verwacht pensioenresultaat ligt vanuit feitelijke financiële positie dan op 94,6%. Deze daling wordt mede veroorzaakt doordat de onvoorwaardelijke indexatie voor deelnemers met de looninflatie vervangen is door een voorwaardelijke indexatie met de prijsinflatie, gelijk aan de indexatie van slapers en pensioengerechtigden. Verder is vastgesteld dat uitkomsten voldoen aan de in de risicohouding vastgestelde ondergrens en maximale afwijking.

Compliance Officer

Door het bestuur van Stichting Pensioenfonds ANWB (hierna: "het Fonds") is in oktober 2013 de Compliance Officer benoemd. Ten behoeve van het jaar verslag 2016 van het Fonds en conform de Gedragscode 2014 van het Fonds doet de Compliance Officer hierbij zijn rapportage van zijn werkzaamheden over 2016.

Gedragscode

De gedragscode is van toepassing op verbonden personen en insiders van het Fonds. Doel van de Gedragscode is het waarborgen en handhaven van het vertrouwen in het Fonds door belanghebbenden, alsmede het voorkomen van integriteitsrisico's. De normen voor verbonden personen liggen op het terrein van belangenverstrengeling, (schijn van) voorwetenschap, koersmanipulatie etc. Er zijn concrete normen opgenomen ten aanzien van relatiegeschenken, nevenfuncties, financiële belangen in zakelijke relaties en leveranciers. Voor insiders gelden bovendien nog normen ten aanzien van persoonlijke transacties en het toezicht daarop.

Verbonden personen en insiders van het Fonds

De volgende personen zijn als verbonden persoon of insider van het Fonds aangewezen:

- de leden van het bestuur van het fonds (insiders),
- de leden van de BRAC van het Fonds (insiders),
- medewerkers van de afdeling Vermogensbeheer en Treasury van ANWB B.V. (insiders),
- medewerkers van het bestuursbureau van het Fonds (insiders),
- de leden van het Verantwoordingsorgaan van het Fonds (verbonden personen),
- de leden van de Raad van Toezicht van het Fonds (verbonden personen).

Overeenkomsten tot naleving gedragscode en verklaringen tot naleving 2016

Conform de Gedragscode dienen alle verbonden personen en insiders een overeenkomst tot naleving van de Gedragscode aan te gaan met het Fonds. Tevens dienen zij jaarlijks een verklaring tot naleving van de Gedragscode te ondertekenen.

In de overeenkomst tot naleving, verbinden de verbonden personen en insiders zich aan de Gedragscode te houden. In de verklaringen tot naleving dienen verbonden personen te verklaren:

- dat zij de Gedragscode in 2016 juist hebben nageleefd,
- dat zij geen relatiegeschenken of uitnodigingen hebben aanvaard als bedoeld in de Gedragscode, dan wel deze hebben opgegeven aan de Compliance Officer en daarvoor goedkeuring hebben van het bestuur van het Fonds,
- dat zij geen nevenfuncties en financiële belangen hebben in zakelijke relaties als bedoeld in de Gedragscode, dan wel deze hebben opgegeven aan de Compliance Officer en daarvoor goedkeuring hebben van het bestuur van het Fonds.

Insiders dienen in de verklaring tot naleving voorts nog te verklaren dat zij geen persoonlijke transacties hebben verricht als bedoeld in de Gedragscode, dan wel deze te hebben opgegeven aan de Compliance Officer en daarvoor goedkeuring hebben van het bestuur van het Fonds.

Mutaties

In 2016 hebben de volgende mutaties plaatsgevonden:

- een bestuurslid van het Fonds is vertrokken en vervangen door een nieuw aspirant lid,

- bij het Verantwoordingsorgaan zijn drie leden vertrokken en vervangen door drie nieuwe leden,
- bij de afdeling Vermogensbeheer en Treasury van ANWB B.V. is een medewerker vertrokken en zijn twee nieuwe medewerkers aangesteld die als insiders moeten worden aangemerkt.

Nevenfuncties

De volgende nevenfuncties zijn opgegeven.

De heer R. Volders (lid van de BRAC):

- Actuaris bij AZL;
- Bestuurslid van de Stichting Pensioenfonds AZL namens de werknemers;
- Lid van de beleggingscommissie van Stichting Pensioenfonds AZL.

De heer J. Bouma (voorzitter van de Raad van Toezicht):

- Directeur Shell Pensioenbureau Nederland,
- Bestuurslid Shell Nederland Pensioenfonds Stichting,
- Bestuurslid Federatie van Nederlandse Pensioenfonds,
- Bestuurslid PensionsEurope,
- OPSG van EIOPA.

De heer H.M. den Boer (lid van de Raad van Toezicht):

- Directeur pensioenen bij MN te Den Haag.

De heer M.M. de Lint (lid van de Raad van Toezicht):

- Adviseur bij Pensioen Intelligence Partners.

De heer J.C. Schlukebir (medewerker van de afdeling Vermogensbeheer en Treasury van ANWB B.V.):

- Lid van de beleggingscommissie van Stichting Pensioenfonds F. van Lanschot.

Mevrouw E. van der Velde (bestuurslid van het Fonds):

- Docent voor het actuariel instituut bij TKP B.V. te Groningen.

De heer R.J.X. Wanders (bestuurslid van het fonds):

- Lid van de Raad van Advies van Termeer Schoenen.

Het bestuur van het Fonds heeft goedkeuring verleend voor deze nevenfuncties. Naar aanleiding van de nevenfunctie van de heer De Lint en het wetsvoorstel Bestuur en Toezicht Rechtspersonen is het reglement van de Raad van Toezicht van het fonds aangescherpt.

Relatiegeschenken en uitnodigingen

De volgende uitnodiging is opgegeven:

De heer R.J.X. Wanders (bestuurslid van het Fonds):

- Uitnodiging van PWC voor TEFAF.

Overige activiteiten

Het uitbestedingsbeleid van het Fonds is getoetst en op punten aangepast. Voorts is de Incidentenregeling van het Fonds herzien.

Conclusie

In het jaar 2016 zijn geen nevenfuncties, geschenken en uitnodigingen of transacties opgegeven, die in strijd zijn met de gedragscode. Ook overigens zijn er geen zaken in strijd met de Gedragscode gemeld of geconstateerd. Voor de volgende kalenderjaren dienen de verbonden personen en insiders opnieuw een verklaring tot naleving te ondertekenen, aan het eind van ieder jaar of tussentijds bij wijzigingen.

Mr. K.S. van der Meulen

Compliance Officer Stichting Pensioenfonds ANWB

Raad van Toezicht

Bevindingen raad van toezicht

Inleiding

Deze rapportage is een samenvatting van het verslag dat de raad van toezicht (hierna: 'RvT') van de Stichting Pensioenfonds ANWB (hierna: 'ANWB Pensioenfonds') op 23 maart 2017 aan het bestuur heeft uitgebracht over het verslagjaar 2016.

Werkwijze en goedkeuringen

De RvT heeft in 2016 tien keer regulier intern vergaderd. De RvT heeft voorts drie maal gezamenlijk met het bestuur vergaderd en één gezamenlijke themabijeenkomst gehad over de toekomst van het ANWB Pensioenfonds. Daarnaast is de RvT gestart met het voeren van gesprekken met de individuele bestuursleden. Voorts zijn er twee vergaderingen geweest met het Verantwoordingsorgaan (hierna: 'VO'). De RvT-leden hebben zowel een vergadering van het bestuur als van de BRAC als toehoorder bijgewoond.

In het verslagjaar 2016 heeft de RvT tevens gesprekken gevoerd met de volgende partijen en functionarissen: Hoofddirecteur ANWB B.V., Directeur HR van ANWB B.V., Manager Compensation & Benefits ANWB B.V., de accountant (EY), de certificerend actuaaris (AON Hewitt) en de Algemeen directeur Unigarant N.V.

Tot slot heeft de tweede zelfevaluatie van de RvT onder begeleiding van het externe bureau Montae plaatsgevonden.

De RvT heeft in het verslagjaar 2016 haar goedkeuring gegeven aan de goedkeuringsverzoeken ten aanzien van het Jaarverslag en jaarrekening over 2015 en het functieprofiel van een bestuurder.

Opvolging van eerder gedane aanbevelingen

De RvT concludeert dat het bestuur de eerder gedane aanbevelingen van de RvT gedurende 2016 ter hand heeft genomen en op diverse terreinen flinke stappen voorwaarts heeft gemaakt. In het volgende hoofdstuk van dit rapport zijn deze ontwikkelingen toegelicht en vormen de in het laatste hoofdstuk genoemde aanbevelingen van de RvT het vertrekpunt om de dialoog met het bestuur in 2017 te vervolgen.

Terugblik 2016

De financiële resultaten stonden in 2016 verder onder druk, waarbij de bijdrage van het beleggingsresultaat aan de ontwikkeling van de dekkingsgraad negatief werd beïnvloed door de voortdurend lage rente omgeving en de opname van de nieuwe ervaringssterfte.

Het bestuur heeft het afgelopen jaar op diverse strategische dossiers het heft goed in eigen hand genomen hetgeen door de RvT wordt toegejuicht.

Zo heeft het ANWB Pensioenfonds de aangepaste regeling in 2016 in uitvoering genomen. Het bestuur heeft op dit dossier goed en doeltreffend opgetreden, waarbij onder meer de risicohouding bepaald is en na een evenwichtige belangenafweging de opdrachtaanvaarding kon worden vastgelegd. De deelnemers zijn over de aanpassingen adequaat geïnformeerd. In dit licht merkt de RvT op dat het ANWB Pensioenfonds thuis hoort in de kleine groep van pensioenfondsden die volgens AFM en DNB voldoende duidelijk en realistisch communiceren over verwachte pensioenuitkeringen en risico's.

Voor de toekomst van het ANWB Pensioenfonds was het wezenlijk dat de aangepaste regeling in uitvoering genomen kon worden. In een parallel traject hebben de sociale partners en het bestuur gestructureerd de verkenning over de toekomst van het ANWB Pensioenfonds verder ter hand genomen. Partijen zijn het eens dat er inmiddels geen noodzaak is directe stappen te nemen. Dit brengt rust waardoor ruimte ontstaat om dit de komende periode verder te verkennen en vanuit kracht opties voor de toekomst te ontwikkelen waarover op het geëigende moment besluiten genomen kunnen worden. Het bestuur heeft samen met de RvT deze eerste analyse doorgenomen en de RvT ziet er naar uit om deze dialoog de komende periode met het bestuur voort te zetten.

Ten aanzien van vermogens/balansbeheer heeft het bestuur belangrijke stappen genomen. Het bestuur en de Balans Risico Advies Commissie (hierna: 'BRAC') hebben vastgesteld dat het dynamisch beleid op een aantal punten verfijnd dient te worden, daarbij in ogenschouw nemende de extreme omstandigheden op de financiële markten welke onder meer zijn veroorzaakt door kwantitatieve verruiming van de ECB alsmede de beperkte capaciteit van het ANWB Pensioenfonds voor het absorberen van verdere neerwaartse schokken en in verhouding tot het nieuwe Financieel Toetsingskader (FTK). In 2016 is een update uitgevoerd van de in 2015 uitgevoerde ALM-studie. Deze update hield rekening met de implementatie van de nieuwe regeling in 2016 waaronder de overgang van onvoorwaardelijke naar voorwaardelijke indexatie voor de actieven. Vervolgens heeft het bestuur –na overleg hierover met Nationale Nederlanden Investment Partners (hierna: 'NN IP') en de BRAC– stappen gemaakt om de strategische asset-allocation (hierna: 'SAA') te implementeren waarbij steeds aan het dynamisch beleid is getoetst of de stappen passend waren. Daarnaast is er ook een taakstellend implementatie pad vastgesteld. Ten opzichte van het dynamisch beleidskader leidt dit tot een verschuiving ten gunste van aandelenrisico's ten koste van renterisico's. Ook is de inrichting van de matching-portefeuille aangepast in verband met gewijzigde onderpandisen voor rentederivaten en 'central clearing' (EMIR). Het bestuur heeft in 2015 al geconstateerd dat het aanhouden van quanto putopties op aandelen op gespannen voet staat met de 'investment beliefs' van het ANWB Pensioenfonds. Door verkoop van de laatste putopties in 2016 is deze inconsistentie weggenomen. Teneinde het kennisniveau van het bestuur verder te versterken worden in 2017 interne kennissessies georganiseerd.

In 2016 zijn, bij de implementatie van de SAA, bepaalde asset categorieën (hypotheke en onroerend goed) beschouwd met de vraag of ze voldeden aan de 'investment beliefs'. Een dergelijke beschouwing zou juist moeten plaatsvinden aan het begin van de cyclus van ALM-studie, bepalen SAA, portefeuille-constructie etc.

Met de afdeling Vermogensbeheer van de ANWB B.V. is afgesproken dat deze onder meer 'countervailing power' levert tijdens gesprekken met en het beoordelen van adviezen van de fiduciair manager. In 2016 is die rol onvoldoende uit de verf gekomen omdat de afdeling Vermogensbeheer veel operationele input moest geven ten behoeve van door NN IP op te stellen notities en uit te brengen adviezen alsmede het opsporen en oplossen van operationele fouten van KAS Bank. Door het voorgaande werd de afdeling Vermogensbeheer in een meer uitvoerende rol gedwongen en was daardoor minder goed in staat om de countervailing power rol (onafhankelijk) te vervullen.

Inmiddels zijn twee jaar verstreken sinds de invoering van de wet versterking bestuur pensioenfondsen. De gremia binnen het ANWB Pensioenfonds hebben hun plek gevonden, het overleg is verbeterd en efficiënter geworden, er zijn diverse 'benen-op-tafelsessies' geweest en het besluitvormingstraject is verbeterd. Ook is het zichtbaar dat het bestuur het stakeholdermanagement bijvoorbeeld middels periodiek overleg met de werkgever heeft verbeterd.

Een ander dossier waar het bestuur de tanden in heeft gezet is onderzoeken hoe het risicomanagement integraal kan worden opgezet. Na een eerste verkenning onder externe begeleiding is de verwachting dat in 2017 verder stappen gezet worden om dit verder uit te werken en vervolgens te implementeren. De RvT juicht de aanpak toe en is benieuwd naar de uitkomsten van het vervolg. Mede door wijzigingen in de samenstelling van het bestuur heeft het bestuur besloten het bestuursbureau te versterken. Het bestuursbureau wordt versterkt door het tijdelijk op deeltijd-basis inhuren van juridische ondersteuning van een externe partij.

De evaluatie van prestaties van belangrijke uitbestedingspartners vindt gericht plaats. Uitvoerders streven er naar om kritiek ter harte te nemen en eventuele tekortkomingen op te lossen.

Aandachtsgebieden voor 2017

De RvT heeft aan het bestuur aanbevelingen met betrekking tot de volgende vijf aandachtsgebieden gedaan:

1. Consolidatie en toekomst van het ANWB Pensioenfonds

Het afgelopen jaar is er door het bestuur veel aandacht besteed aan welke strategische opties er zijn ten aanzien van de toekomst van het ANWB Pensioenfonds. De RvT vindt dat het bestuur zijn verantwoordelijkheid en regie heeft gepakt op dit thema waarvoor de RvT zijn waardering wil uitspreken.

De RvT vindt dat het bestuur de regie stevig in handen dient te houden door een afrondende conclusie te formuleren inclusief next steps en een te volgen besluitvormingstraject.

Tevens beveelt de RvT aan de consolidatie van het aantal regelingen gelijktijdig mee te nemen.

2. Governance Wet Versterking Bestuur

In het kader van de Wet Versterking Bestuur heeft het ANWB Pensioenfonds per 1 juli 2014 gekozen voor een paritair model met intern toezicht via een RvT met externe leden. Dit was een nieuw model en alle organen hebben moeten toegroeien naar een goede rol- en taakverdeling.

In navolging op de evaluatie door het externe bureau Montae eind 2016 ten aanzien van de werkwijze van de verschillende gremia binnen het ANWB Pensioenfonds, alsmede de gedane zelfevaluaties, acht de RvT het goed in 2017 verder met elkaar op de werking van het gekozen model te reflecteren en te bekijken hoe dit verder te optimaliseren.

3. Beleggingsbeleid en beleggingsorganisatie

De RvT is in het afgelopen jaar een aantal keer als toehoorder aanwezig geweest bij bestuursvergaderingen en ook als toehoorder bij de BRAC. Daarnaast zijn er gesprekken geweest tussen de RvT en NN IP alsmede met de externe leden van de BRAC. Hoewel er stappen zijn gezet op dit thema vindt de RvT dat er op een aantal punten verbeteringen mogelijk zijn.

Als eerste beveelt de RvT aan om duidelijkere afspraken te maken rondom de procesmatige aansturing van het beleggingsbeleid. Zo is de aansluitende vergadering van de BRAC en bestuursvergadering agenda-technisch handig maar bevordert het niet om de volledige impact van wijzigingsvoorstellen te doorgronden en een volledig afgewogen bestuursbesluit te nemen. De nieuwe afspraken dienen te borgen dat de snelheid van handelen van het hele proces van voorbereiden van advies, beoordeling, besluitvorming en implementatie sneller verloopt en ook gedragen is vanuit het bestuur.

Ten tweede denkt de RvT dat het verstandig kan zijn om de financiële opzet van het ANWB Pensioenfonds integraal te reviewen (inclusief het premiebeleid, (dynamisch) beleggingsbeleid en indexatie) en in een logische volgorde het beleid inclusief SAA vast te stellen. Voordat wordt overgegaan tot een nieuwe ALM-studie lijkt het bijvoorbeeld verstandig dat het ANWB Pensioenfonds eerst een fundamentele review uitvoert van de 'investment beliefs'; met name belangrijk om te kijken of (en zo ja, welke) illiquide beleggingen wel of niet thuishoren in de beleggingen van het ANWB Pensioenfonds.

Een derde punt is het organiseren van een gedegen 'countervailing power'. Dit heeft onder andere ook tot doel de adviezen van de directeur van de afdeling Vermogensbeheer ANWB separaat van de voorstellen van NN IP zichtbaar te maken. Het is tevens verstandig de 'countervailing power' zodanig te organiseren dat deze niet afhankelijk is van één persoon. Een gedegen 'countervailing power' dient ook op tijd risico's in te schatten en indien nodig mitigerende maatregelen te nemen ten aanzien van ontwikkelingen bij uitbestedingspartners.

4. Stakeholder management, vakbonden en sponsor

In deze snel veranderende (pensioen)-wereld is inzicht in alle stakeholder belangen van cruciaal belang. De RvT heeft gezien dat

de contacten intensief zijn met alle stakeholders, maar dat niet altijd alle belangen zichtbaar zijn dan wel onderkend zijn. De RvT beveelt het bestuur aan om in overleg met de werkgever en sociale partners tot een meer formele structuur over te gaan waarbij afspraken duidelijk en goed worden vastgelegd en wederzijds worden afgetekend.

5. Risicomanagement

De RvT heeft in het afgelopen jaar aandacht gegeven aan de invulling van het risicomanagement door het bestuur. De RvT is verheugd om te constateren dat hier een behoorlijke stap in is gemaakt om hier meer gestructureerd invulling aan te geven. De RvT vindt wel dat het goed zou zijn om de effectiviteit van het ontwikkelde model verder te evalueren. De stap zou gezet kunnen worden om risicomanagement directer te betrekken bij de uitvoering van het beleid van het ANWB Pensioenfonds. De RvT heeft vernomen dat het bestuur hier ook invulling aan gaat geven door een gespecialiseerd risk-management bureau dit te laten evalueren en verbetervoorstellen te vragen ten aanzien van de effectiviteit.

Tot slot heeft de RvT geconstateerd dat het bestuur zich houdt aan de Code Pensioenfonds met uitzondering van bepalingen 29 en 81 welke toezien op respectievelijk 'draagvlak voor verantwoord beleggen' en 'financiële gang van zaken bij (tussentijds) ontslag van een beleidsbepalend persoon'. Ten aanzien van deze punten voldoet het fonds nog niet volledig aan de Code Pensioenfonds. Het bestuur heeft aangegeven hier in 2017 aandacht aan te zullen besteden.

Reactie van bestuur

Het bestuur dankt de Raad van Toezicht voor de deskundige raad en daad waarmee zij het fonds in het afgelopen jaar terzijde heeft gestaan. Het bestuur neemt de aanbevelingen in het Verslag Intern Toezicht ter harte en constateert dat het overleg in het afgelopen jaar open en direct is geweest, waardoor een goede werkverhouding is ontstaan. Het bestuur heeft de volgende reactie op de bovengenoemde punten.

1. Consolidatie en toekomst van het ANWB Pensioenfonds

Het bestuur wil in 2017 met alle belanghebbenden komen tot een visie op de toekomst van het fonds. Het bestuur zal daarvoor planmatig met alle belanghebbenden optrekken en overleggen. Eén van de doelstellingen is om het aantal regelingen dat wordt uitgevoerd terug te brengen. Welk scenario ook gekozen wordt voor de toekomst, het helpt bij het terugdringen van kosten en vereenvoudigen van de implementatie.

2. Governance Wet Versterking Bestuur

Een nadere reflectie op het gekozen governance model zal zeker in 2017 ter discussie komen. Daarvoor zijn twee goede aanleidingen: de evaluatie van de gekozen versterking van het bestuursbureau en de zelfevaluatie van het bestuur in 2017. Tevens kan dan ook worden beoordeeld of de verbetering van de procesmatige aansturing van het beleggingsbeleid, zie hieronder, voldoende is.

3. Beleggingsbeleid en beleggingsorganisatie

De rolverdeling tussen de verschillende betrokkenen bij het beleggingsproces wordt aangescherpt. Verder wordt de agendering van de onderwerpen opnieuw gestructureerd. Dat moet leiden tot een inzichtelijker vastgelegd proces van advisering, beoordeling en besluitvorming. Vooral bij meer complexe vraagstukken in het balansmanagement zal dat ook leiden tot verbetering van het besluitvormingsproces.

Het bestuur wil de ALM-studie die voor 2018 gepland staat zoveel mogelijk naar voren halen. De voorbereidende werkzaamheden moeten in 2017 worden afgerond. Wat betreft de investment beliefs valt op te merken dat de beliefs scherper besproken moesten worden naar aanleiding van een concreet voorstel voor een beleggingsallocatie in een categorie die het fonds niet eerder bezat. Dit stond nog los van een beoordeling van de effecten op de uitkomsten van de ALM indien dit zou leiden tot een investering in deze categorie.

De countervailing power ten aanzien van de beleggingen bestaat uit het bestuur, de BRAC, afdeling vermogensbeheer ANWB en de ondersteuning uit het bestuursbureau. In het evaluatiegesprek met NN IP is duidelijk gemaakt dat het bestuur een heldere verdeling nastreeft van de rollen van de verschillende betrokken partijen.

4. Stakeholdermanagement, vakbonden en sponsor

Het stakeholdermanagement zal, ook in het licht van de discussies over de toekomst van het fonds, procesmatig worden ingericht. Het proces zal worden uitgezet in de tijd en verschillende scenario's zullen met de stakeholders worden besproken om iedereen voldoende bewust te maken van de mogelijke en wellicht noodzakelijke veranderingen die aanstaande zijn. Het bestuur streeft er naar om het verandervermogen van het fonds hierdoor te vergroten om zodoende rekening te houden met verschillende uitkomsten van de discussie in het licht van de veranderende omgeving.

5. Risicomanagement

Het bestuur gaat in 2017 de integraliteit van het risicomanagement verbeteren door de strategische risico's verder te expliciteren, door kritische risico-indicatoren te benoemen en te monitoren en door een verbinding te zoeken tussen dit risicomanagement van bovenaf en de mitigatie van de operationele risico's van onderaf. De inrichting van dit proces is voor de zomer van 2017 voltooid.

Verslag verantwoordingsorgaan

Inleiding

Het bestuur van het ANWB Pensioenfonds legt verantwoording af aan het Verantwoordingsorgaan (VO) over het beleid en de wijze waarop het is uitgevoerd. De wettelijke taak van het VO is vastgelegd in de Pensioenwet.

Het VO geeft per behandeld onderwerp een oordeel over het handelen en evenwichtige belangenafweging van het bestuur over het afgelopen boekjaar (2016). Het VO doet dit aan de hand gesprekken met betrokken bestuursleden en beschikbare documenten zoals het jaarverslag, jaarrekening en andere informatie, zoals over beleidskeuzes voor de toekomst. In het oordeel zijn ook de bevindingen meegenomen van de Raad van Toezicht (RvT) over het door het bestuur uitgevoerde beleid.

Inrichting en werkwijze VO

Het VO heeft eenmaal per maand in eigen verband vergaderd, twee vergaderingen met het bestuur gehad en twee vergaderingen met de RvT. De voorzitter en secretaris van het VO en het bestuur zijn gestart met een structureel overleg. Daarnaast is er regelmatig contact met het bestuursbureau over lopende zaken.

Het wettelijk kader geeft enkele open normen met betrekking tot de taken en verantwoordelijkheden van de diverse organen. Om hier meer helderheid over te krijgen heeft in 2016 een evaluatiebijeenkomst plaats gevonden tussen bestuur en VO. Als gevolg hiervan zijn er enkele proces afspraken gemaakt

Samenwerking VO-bestuur

Het VO constateert dat de samenwerking tussen bestuur en VO is verbeterd.

Binnen het VO zijn er expertduo's op bepaalde verantwoordelijkheidsgebieden gevormd en gekoppeld aan de verantwoordelijke bestuursleden. Door deze inrichting is de interactie tussen VO en bestuur versterkt.

Visie en strategie

Het VO heeft vorig jaar geadviseerd dat het bestuur komt tot een bredere visie en strategie op de toekomst van het Pensioenfonds ANWB.

Het bestuur heeft een extern adviesbureau gevraagd een onderzoek te doen naar de visie op de toekomst van het pensioenfonds. Zij heeft hierbij de mening van alle stakeholders geïnventariseerd. Uit het onderzoek blijkt vooralsnog geen urgentie bij de stakeholders om op korte termijn structurele wijzigingen ten aanzien van de uitvoering van het pensioenbeheer door te voeren.

Het bestuur geeft aan dat zij actief nadenkt over de toekomst van het pensioenfonds op middellange termijn. Het VO onderschrijft het belang hiervan.

Risicomanagement

Het VO onderkent dat het bestuur voortgang maakt als het gaat om het beleid en de uitvoering van risicomanagement. Risico's worden gestructureerd besproken, er hebben enkele onderzoeken plaatsgevonden om de werking van beheersmaatregelen te toetsen en er heeft een onderzoek plaatsgevonden naar de volwassenheid van het risicomanagement en de mogelijkheden om verder te groeien.

De maandelijkse bespreking van risico's maakt dat het risicobewustzijn van bestuursleden is versterkt en elk risicogebied bij de bespreking de nodige aandacht krijgt. Aandachtspunt blijft het actueel houden van de vastlegging van de risico's en de status van de beheersing en bijbehorende acties en de sturing op de deadlines/data.

Het onderzoek naar de volwassenheid van het huidige risicomanagement heeft diverse aanknopingspunten opgeleverd om nieuwe stappen te maken, wat door het VO wordt onderschreven. Het bestuur heeft op basis van het onderzoek besloten een externe partij in de hand te nemen om de verbeterpunten te implementeren. Het VO benadrukt daarbij wel het belang om de basis die is gelegd met de maandelijkse bespreking van risico's in het bestuursoverleg vast te houden en vooral een pragmatische invulling te geven aan de invulling van holistisch risk management.

Advies:

Leden van risicocommissie kunnen hun rol versterken door extra aandacht te geven aan de actualiteit van het beheersingsproces, i.e. het monitoren van voortgang van de acties, die zijn afgesproken in het kader van het risicoproces.

Communicatie

In 2016 heeft het Pensioenfonds ANWB veel werk verzet om aan te sluiten bij de 'wet Pensioencommunicatie'. De website is met name voor de actieve deelnemers sterk herzien. Uit het onderzoek van AFM en DNB blijkt ook dat het fonds op de criteria 'duidelijke informatie' en 'correcte verwachtingen wekkend' goed scoort en behoort bij de 17 van de 137 fondsen die op beide punten een voldoende scoren.

Wel mag de vraag gesteld worden of de informatie naar alle groepen deelnemers (actieven, slapers en gepensioneerden) evenwichtig en voldoende is geweest. Het VO ziet nog steeds kansen om de communicatie richting deelnemers te verbeteren, bijvoorbeeld door het inzetten van nieuwe media en dan vooral e-mail.

Advies:

Het VO doet de aanbeveling dat het bestuur de ambitie moet hebben om aan een hogere standaard dan de wettelijk vereisten te voldoen ten aanzien van voorlichting richting actieven, slapers en gepensioneerden. Het VO herhaalt de aanbeveling om optimaal gebruik te maken van de website en e-mailfaciliteiten naar alle deelnemers.

Uitvoering en uitbesteding

Ten aanzien van de uitvoering van de werkzaamheden door het bestuursbureau zijn de knelpunten geïnventariseerd en er is besloten tot een beperkte capaciteitsuitbreiding van het bestuursbureau. Met de keuze voor een klein uitvoerend bestuursbureau is de consequentie dat het pensioenfonds veel processen en activiteiten uitbesteed aan gespecialiseerde dienstverleners.

Het bestuur heeft aandacht voor de regie en de zogenaamde auditability op en over de uitbesteding van werkzaamheden. Het bestuur heeft hierop geacteerd door binnen het bestuur kennis op deelgebieden te bundelen en zich op deelgebieden te laten voorlichten door onafhankelijke partijen. Op deze wijze beoogt het bestuur om adequaat tegenwicht te bieden aan de ingeschakelde externe deskundigen. Het VO kan zich vinden in deze aanpak en onderschrijft de noodzaak van het bestuur om kennis en competenties te verwerven om tegenwicht te kunnen bieden aan de adviezen van de partijen door wie werkzaamheden worden uitgevoerd.

In 2016 hebben zich geen wijzigingen voorgedaan in het uitbestedingsbeleid, maar is wel een update voorbereid, die in 2017 bekrachtigd moet worden. Uit gesprekken met het bestuur stelt het VO vast dat het bestuur goed zicht heeft op de uitbestedingen. Het bestuur houdt, samen met het bestuursbureau, periodiek overleg met de uitbestedingspartners om de kwaliteit van de door hun geleverde diensten te bespreken en waar nodig worden kritische gesprekken gehouden en afspraken ter verbetering vastgelegd.

Dynamisch beleggingsbeleid

Begin 2016 is de dekkingsgraad verder gedaald mede door verdere daling van de rente. Volgens het dynamisch beleid was er geen aanleiding tot wijziging van het beleid. Mede door deze constatering is geadviseerd om triggers toe te voegen die de visie op de economische verwachtingen monitoren. VO onderschrijft het belang om periodiek te toetsen of werking van het dynamisch beleid voldoet en derhalve bereikt waarvoor het is ingesteld.

Begin 2016 zijn in samenwerking met de BRAC verschillende scenario's belicht met betrekking tot implementatie van EMIR. Er hebben in 2016 meerdere kennissessies plaats gevonden. Eerste stappen tot overgang naar Central Clearing zijn gezet. Het VO is positief gestemd de adequate wijze waarop dit onderwerp in 2016 reeds is opgepakt. Zeker gegeven het feit dat pensioenfondsen uitstel hebben gekregen tot in 2017.

Advies

Zowel het dynamisch beleid en EMIR zijn continue en terugkomende onderwerpen. Adviezen van de BRAC, afwegingen van het bestuur en uiteindelijke besluiten zijn vastgelegd in de notulen van de bestuursvergadering. Echter, omdat dit langer lopende onderwerpen zijn, geeft het VO het advies om dergelijke trajecten in een dynamisch memo bij te houden op onderwerp welke stappen zijn doorlopen en wat de overwegingen zijn geweest voor een uiteindelijk besluit.

Reactie van bestuur

Het bestuur dankt het VO voor zijn inbreng. Het bestuur heeft het overleg met het VO in 2016 ervaren als constructief en van een toenemende diepgang en interactie. Vooral bij de voorbereiding van het oordeel van het VO wordt het intensievere overleg tussen de verantwoordelijken voor de verschillende onderwerpen in het VO en het bestuur als een stap voorwaarts gezien. Op 28 april 2017 heeft het VO schriftelijk zijn oordeel gegeven over het handelen van het bestuur in de zin van artikel 115a lid 2 van de Pensioenwet. Hieronder volgt de reactie van het bestuur op dit oordeel.

Visie en strategie

Het bestuur wil in 2017 met alle belanghebbenden komen tot een visie op de toekomst. Het VO speelt daarin een belangrijke rol. Het bestuur zal de planning van het proces met het VO afstemmen.

Risicomanagement

Het proces van risicomanagement wordt in 2017 inhoudelijk en in besturing beoordeeld en aangepast. In het najaar zal het bestuur daarvan de uitkomsten met het VO delen. De rolverdeling in de verschillende commissies en de specifieke rol van de risicocommissie voor de toekomst zal door het bestuur opnieuw worden vastgelegd.

Communicatie

Het bestuur geeft prioriteit aan het zo veel mogelijk digitaal communiceren van de verplichte communicatie, zoals de UPO's, en het actueel houden van het nieuws op de website. Daarnaast beoogt het bestuur in Pensioenblik de deelnemers en gepensioneerden meer inzicht te geven in de pensioenmaterie. Uit onderzoek blijkt dat er ondanks alle communicatie een gebrek aan kennis over pensioenen bestaat. Dat daarbij meer aandacht is voor zaken die deelnemers raken, is begrijpelijk. Die bouwen nog pensioen op en juist onder deelnemers bestaan veel misverstanden over het te bereiken pensioen. Indien de communicatie per email geaccepteerd is, kan overwogen worden informatie over actuele ontwikkelingen per email aan deelnemers en/of gepensioneerden te sturen. Het bestuur wil daar stappen gaan zetten, maar daarbij een oog houden voor effectiviteit en kostenefficiency.

Uitvoering en uitbesteding

Het uitbestedingsbeleid zien wij in relatie tot het risicomanagement. Het uitbestedingsbeleid heeft tot doel om uitbestedingen gecontroleerd te laten verlopen en het uitbestedingsrisico te mitigeren. In 2017 zetten we in zowel het risicomanagement als het

uitbestedingsbeleid nieuwe stappen. Laten VO en bestuur deze samenhang in het oordeel over het beleid over 2017 in die zin agenderen.

Dynamisch beleggingsbeleid

Het bestuur herkent dit punt. In 2016 is al vaker een document gemaakt met een overzicht van afwegingen, overleg en besluitvorming. Ten aanzien van deze langer lopende onderwerpen is dat een goede aanpak.

Vooruitblik 2017

De ontwikkelingen op de financiële markten zijn in de eerste maanden van 2017 gunstig. De aandelenmarkten ontwikkelen zich voorspoedig en de ontwikkelingen van de rentecurves leiden tot een stijgende dekkinggraad. Het bestuur houdt in het basisscenario dat wordt gebruikt bij het beoordelen van de financiële ontwikkeling, rekening met een langzaam herstel van de rente. De inflatie blijft relatief laag, maar wordt op langere termijn negatief voor de koopkrachtontwikkeling van de pensioenen. Het fonds heeft weinig ruimte om het risico te vergroten om te profiteren van sterk herstel van de financiële markten. In het tweede kwartaal van 2017 zal een verdere ontwikkeling van het dynamisch beleid leiden tot een beoordeling en beheersing van dit risico.

Per 31 maart 2017 is de beleidsdekkinggraad gestegen naar 93,6%. De actuele dekkinggraad is gestegen naar 97,1%. In 2017 moet een dekkinggraad van minimaal 96,8% worden gehaald om boven het kritische pad te blijven om eind 2020 op de minimaal vereiste dekkinggraad van 104,2% te komen in het voorgeschreven scenario voor het herstelplan. Mocht dat niet mogelijk zijn dan is een onvoorwaardelijke korting van aanspraken het gevolg. Vooralsnog is de veerkracht van het fonds voldoende om binnen tien jaar boven het vereist eigen vermogen te komen. Dat blijkt ook uit het geactualiseerde herstelplan dat op 16 maart 2017 in het bestuur is vastgesteld.

Per 1 januari 2018 zal de pensioenrichtleeftijd van de reglementen waarin nog opbouw plaatsvindt, gaan verschuiven naar 68 jaar. Dat is althans de stellige verwachting van het fonds na overleg met de sociale partners, die liever deze stap zetten dan dat zij overeenkomen de opbouw te verlagen om binnen het nieuwe fiscale kader te blijven.

Ook de UPO zal op belangrijke punten wijzigen in 2017. Er komt een nieuw voorgeschreven format en we wachten nog steeds op een scenarioset voor het berekenen van het verwachte pensioen, maar ook dat zal zijn beslag wel vinden.

De belangrijkste ontwikkeling voor 2017 is echter de beoordeling van de scenario's voor de toekomst van het fonds. Het bestuur wil daarmee een goed gefundeerde discussie aangaan met alle belanghebbenden. Het bestuur wil draagvlak over de stappen die het fonds moet zetten om een zekere en voor iedere belanghebbende zo passend mogelijke oplossing voor de uitvoering van de reglementen in de toekomst.

Ondertekening

Het verslag van het bestuur is vastgesteld te Den Haag 1 juni 2017

Het bestuur,

Jaap Groen
Voorzitter

Marlène Philippus
Secretaris

Jaarrekening

Balans per 31 december

(na resultaatverdeling; in duizenden euro)

Activa	2016	2015
Beleggingen voor risico pensioenfondsen [1]		
Zakelijke waarden	512.628	470.024
Vastrentende waarden	897.611	799.997
Overige beleggingen	23.275	27.664
	1.433.514	1.297.685
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen [2]	2.372	0
Vorderingen en overlopende activa [3]	8.942	4.114
Liquide middelen [4]	1.592	2.394
Totaal activa	1.446.420	1.304.193

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Passiva	2016	2015
Reserves		
Vrije reserve [5]	-80.966	-80.894
Toeslagensreserve [6]	148	192
	-80.818	-80.702
Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds [7]	1.476.765	1.343.645
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen [8]	2.372	0
	1.479.137	1.343.645
Langlopende schulden [9]	1.513	1.539
Kortlopende schulden en overlopende passiva [10]	46.588	39.711
Totaal passiva	1.446.420	1.304.193

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

	2016	2015
Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds [11]		
Directe beleggingsopbrengsten	6.412	4.537
Indirecte beleggingsopbrengsten	118.467	-17.074
Kosten van vermogensbeheer	-520	-520
	124.359	-13.057
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [12]	45.906	44.858
Saldo van overdrachten van rechten [13]	24	269
Pensioenuitkeringen [14]	-30.973	-29.550
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds [15]		
Pensioenopbouw	-31.361	-32.726
Indexering en overige toeslagen	-63	-475
Rentetoevoeging	816	-2.119
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	31.150	29.717
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-18	-21
Wijziging rentetermijnstructuur	-127.737	14.644
Wijziging 3-maandsmiddeling	0	-56.068
Wijziging UFR-methodiek	0	-34.406
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-33	-357
Reguliere mutaties en kanssystemen	-614	-485
Wijziging actuariële grondslagen	-2.533	0
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-2.727	-3.624
	-133.120	-85.920
Risico herverzekering [16]	-4.040	-338
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [17]	-2.272	-1.913
Saldo van baten en lasten	-116	-85.651

[.] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Bestemming van het saldoAlgemene reserve
Toeslagenreserve

	2016	2015
	-72	-85.607
	-44	-44
	-116	-85.651

Kasstroomoverzicht

(in duizenden euro)

	2016	2015
Pensioenactiviteiten		
Ontvangsten		
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	43.380	44.970
Overgenomen pensioenverplichtingen	24	869
Overige	-58	0
	43.346	45.839
Uitgaven		
Uitgekeerde pensioenen	-30.914	-29.528
Overgedragen pensioenverplichtingen	0	-605
Premies herverzekering	-4.112	-269
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-2.089	-1.776
Overige	-26	-110
	-37.141	-32.288
Beleggingsactiviteiten		
Ontvangsten		
Directe beleggingsopbrengsten	3.015	379
Verkopen en aflossingen beleggingen	1.102.188	157.512
	1.105.203	157.891
Uitgaven		
Aankopen beleggingen	-1.112.846	-169.835
Kosten van vermogensbeheer	-520	-521
	-1.113.366	-170.356
Mutatie liquide middelen	-1.958	1.086
Saldo liquide middelen 1 januari	2.394	1.308
Saldo liquide middelen 31 december ¹⁾	436	2.394

1) Het saldo liquide middelen 31-12-2016 bestaat uit een actiefpost van 1.592 en een passiefpost van -1.156.

Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling

Algemeen

Het doel van Stichting Pensioenfonds ANWB, statutair gevestigd te 's-Gravenhage (hierna "het fonds") is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het fonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het fonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregeling van de aangesloten ondernemingen.

Alle bedragen zijn vermeld in duizenden euro's, tenzij anders is aangegeven.

Toepassing richtlijnen voor de jaarverslaglegging

De Jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving.

Waardering en resultaat

Beleggingen en pensioenverplichtingen worden gewaardeerd op actuele waarde. Overige activa en passiva worden gewaardeerd tegen nominale waarde, tenzij anders vermeld. Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW en de Pensioenwet vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode van herziening en toekomstige perioden indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld. Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen. Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de

bepaling van de waarde. Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post "nog af te wikkelen transacties". Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Als gerealiseerde waardeverandering wordt het verschil gepresenteerd tussen de gerealiseerde verkoopopbrengst en de historische aankoopprijs. De in een boekjaar gepresenteerde ongerealiseerde waardeveranderingen betreffen het verschil tussen de waarde aan het eind van het boekjaar en de waarde aan het begin van het boekjaar of de aankoopprijs gedurende het boekjaar. Bij verkoop van beleggingen worden de cumulatieve ongerealiseerde resultaten uit voorgaande boekjaren tegen geboekt.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta's worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum.

Beleggingen

Algemeen

In overeenstemming met de RJ610 worden beleggingen gewaardeerd op actuele waarde. Participaties in beleggingsinstellingen, die gespecialiseerd zijn in een bepaald soort beleggingen worden gerubriceerd en gewaardeerd volgens de grondslagen voor dat soort beleggingen.

Aandelen

Hieronder worden begrepen de participaties in het Return Aandelenfonds en de participaties in het Return Alternatieve Waarden Fonds. Aandelen worden gewaardeerd op actuele waarde. Participaties in niet-genoteerde beleggingsinstellingen worden gewaardeerd tegen de door de beheerder van deze beleggingsinstelling gerapporteerde intrinsieke waarde (zijnde de marktwaarde van de participaties op basis van de onderliggende intrinsieke waarden).

Vastrentende waarden

Hieronder worden begrepen de participaties in het Matching Geldmarktfonds, het Matching Vastrentende Waarden Fonds en het Return Vastrentende Waarden Fonds.

Obligaties en andere vastrentende waarden (zoals staatsleningen) worden gewaardeerd op actuele waarde. Participaties in niet-genoteerde beleggingsinstellingen worden gewaardeerd tegen de door de beheerder van deze beleggingsinstelling gerapporteerde intrinsieke waarde (zijnde de marktwaarde van de participaties op basis van de onderliggende intrinsieke waarden).

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op marktwaarde, te weten de relevante marktnoteringen of, indien niet aanwezig zijn, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen.

De uitwisseling van rentebedragen wordt verantwoord als directe beleggingsopbrengsten; de ontwikkeling van de marktwaarde (zowel gerealiseerd als niet gerealiseerd) wordt verantwoord als indirecte beleggingsopbrengsten.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten:

Swaps: dit betreft met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het uitwisselen van vaste en variabele rentebetalingen en -ontvangsten over een nominale hoofdsom. Door middel van swaps kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.

Putopties: dit betreft afgesloten contracten die worden aangegaan om het koersrisico op zakelijke waarden te beperken. De putopties beschermen het fonds tegen een daling van de beurskoersen.

Risico herverzekeringen

Het overlijdensrisico en het arbeidsongeschiktheidsrisico zijn volledig herverzekerd bij Leidsche Verzekering Maatschappij. Beide risico's zijn herverzekerd op basis van risicokapitalen. De verzekeringsovereenkomst is in werking getreden op 1 januari 2016 en eindigt op 31 december 2018.

Vorderingen uit hoofde van winstdelingsregelingen in herverzekeringscontracten worden verantwoord op het moment van toekenning door de herverzekeraar.

Technische voorzieningen

Schattingwijzigingen

Het Actuarieel Genootschap heeft in september 2016 de prognosetafel AG2016 gepubliceerd. Het fonds is per 31 december 2016 overgegaan op deze nieuwe prognosetafel. Dit is in 2016 verantwoord als een schattingswijziging. Ultimo 2016 is de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds verhoogd met 0,29% als gevolg van deze schattingswijziging. Het verhogende effect van deze schattingswijziging op de technische voorziening ad € 4.288.000,- in 2016 is als mutatie in het resultaat verwerkt.

Daarnaast heeft het pensioenfonds analoog gelijktijdig met de wijziging van de Prognosetafel de fondsspecifieke Ervaringssterfte aangepast. Dit is in 2016 eveneens verantwoord als een schattingswijziging. Ultimo 2016 is de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds verlaagd met 0,36% als gevolg van deze schattingswijziging. Het verlagende effect van deze schattingswijziging op de technische voorziening ad. € 5.360.000,- in 2016 is als mutatie in het resultaat verwerkt.

Per saldo is de voorziening in 2016 verlaagd met € 1.072.000,- als gevolg van bovengenoemde schattingswijzigingen.

Voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico fonds is vastgesteld als de contante waarde van de tot de balansdatum opgebouwde pensioenaanspraken. Voor de arbeidsongeschikte deelnemers is de voorziening gebaseerd op de te bereiken aanspraken. De berekening van de contante waarde per 31 december 2016 is uitgevoerd op basis van de rentetermijnstructuur zoals per die datum gepubliceerd door DNB. Dit kwam ultimo 2016 overeen met een vaste rekenrente van 1,36% (2015: 1,72%). De gehanteerde sterftekansen zijn ontleend aan de Prognosetafel AG2016, startjaar 2017. Hierbij wordt rekening gehouden met (gedeeltelijk) fondsspecifieke correctiefactoren ("ervaringssterfte ANWB").

Herverzekeringsdeel technische voorziening

Met ingang van 2016 heeft het fonds het arbeidsongeschiktheidsrisico volledig herverzekerd. Het fonds heeft de betaalde herverzekeringspremie 2016 als overige voorziening opgenomen op de balans, in verband met het risico dat de werknemers die in 2016 ziek zijn geworden, twee jaar later (dus in 2018) arbeidsongeschikt worden verklaard. Tegenover deze overige voorziening staat een vordering op de herverzekeraar. Volgend jaar zal tevens de herverzekeringspremie 2017 worden toegevoegd aan deze overige voorziening en vordering op de herverzekeraar. In 2018 zal vervolgens de herverzekeringspremie 2016 worden vervangen door de herverzekeringspremie 2018.

Voorziening excassokosten

Voor excassokosten is de overeenkomstige voorziening gesteld op 3% van de voorziening pensioenverplichtingen. Vanaf boekjaar 2012 is de excassovoorziening opgenomen in de Voorziening pensioenverplichtingen.

Reserves

Vrije reserve

De resultaten worden toegevoegd voor zover zij niet benodigd zijn voor de vorming of instandhouding van de toeslagenreserve.

Toeslagenreserve

De toeslagenreserve betreft het per 31 december 2004 door Unigarant N.V. ingebrachte indexatiedepot. Uit deze reserve worden de pensioenen uit hoofde van het Unigarant-pensioenreglement van het pensioenfonds, ingegaan of premievrij gemaakt vóór 1 januari 2000, geïndexeerd.

Met ingang van 1 januari 2005 wordt jaarlijks rendement toegevoegd of onttrokken aan deze reserve op basis van het beleggingsrendement van het pensioenfonds. De jaarlijkse indexatielasten van de pensioenen welke zijn ingegaan of premievrij gemaakt vóór 1 januari 2000 worden aan deze reserve onttrokken, voorzover de stand van de reserve dat toelaat. Er zullen verder geen overige dotaties aan de reserve worden gedaan.

Depot aanvullingsregeling AO

Dit betreft een depot welke tot en met 31 december 2006 onder het beheer van ANWB B.V. stond. Op verzoek van ANWB B.V. heeft het bestuur besloten om vanaf 1 januari 2007 dit depot in beheer te nemen. De betreffende middelen zijn begin 2007 door ANWB B.V. overgemaakt aan het fonds.

Het depot heeft als doel het financieren van de aanvullingsregeling bij minder dan 35% arbeidsongeschiktheid. Deze regeling verzorgt een aanvulling op het maandinkomen van ANWB werknemers die door het UWV minder dan 35% arbeidsongeschikt zijn verklaard en ten gevolge van hun medische situatie bij de ANWB minder dan 83,6% van hun oude maandinkomen kunnen verdienen. Jaarlijks vindt door de ANWB BV dotatie aan het depot plaats, ter grootte van 0,3% van het SV-loon onder aftrek van een franchise. Op grond van CAO-afspraken is bepaald dat de toevoeging voor boekjaar 2008 is bepaald op basis van de loonsom over de periode 1 januari 2008 tot en met 30 juni 2008; over het boekjaar 2010 t/m 2016 is, op grond van dezelfde afspraken, eveneens geen premie geheven.

Uit het depot worden alleen uitkeringen gedaan voorzover de hoogte van het depot dit toestaat. Het depot wordt gevoed op basis van een beschikbare premie, alleen als deze beschikbaar gesteld zijn door ANWB B.V. Het pensioenfonds draagt geen risico inzake de uitkeringen; indien ANWB B.V. op enig moment een toezegging heeft gedaan welke niet meer uit het depot kan worden gefinancierd, zullen de betreffende kosten volledig ten laste van ANWB B.V. komen.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is conform de directe methode opgesteld. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenuitvoeringsactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

Toelichting op de balans per 31 december

(in duizenden euro)

Activa

[1] Beleggingen voor risico pensioenfond

Categorie	Stand ultimo 2015	Aankopen/Verstrekingen	Verkopen aflossingen	Gerealiseerde koersverschillen	Niet-gerealiseerde koersverschillen	Stand ultimo 2016
Zakelijke waarden						
Aandelen beleggingsfondsen	433.121	44.481	0	0	35.026	512.628
Complementaire waarden Fonds	36.903	0	-37.546	-21.983	22.626	0
	470.024	44.481	-37.546	-21.983	57.652	512.628
Vastrentende waarden						
Obligaties	0	630.036	-371.659	-995	1.474	258.856
Vastrentende beleggingsfondsen	796.933	71.090	-586.515	73.105	-33.017	321.596
Geldmarkt beleggingsfondsen	3.064	365.688	-51.505	-51	-37	317.159
	799.997	1.066.814	-1.009.679	72.059	-31.580	897.611
Derivaten						
Intrestderivaten	-21.725	1.553	-44.590	44.590	-194	-20.366
Aandelenderivaten	13.751	0	-11.674	-8.712	6.635	0
	-7.974	1.553	-56.264	35.878	6.441	-20.366
Totaal beleggingen voor risico pensioenfond	1.262.047	1.112.848	-1.103.489	85.954	32.513	1.389.873
Derivaten opgenomen onder kortlopende schulden en overige passiva	35.638					43.641
Totaal beleggingen voor risico pensioenfond activa zijde	1.297.685					1.433.514

Categorie	Stand ultimo 2014	Aankopen/ Verstrek- kingen	Verkopen aflossingen	Gerealiseerde koers- verschillen	Niet- gerealiseerde koers- verschillen	Stand ultimo 2015
Zakelijke waarden						
Aandelen beleggingsfondsen	372.126	51.725	-12.900	4.279	17.891	433.121
Complementaire waarden Fonds	41.268	7.825	0	0	-12.190	36.903
	413.394	59.550	-12.900	4.279	5.701	470.024
Vastrentende waarden						
Vastrentende beleggingsfondsen	779.092	71.220	-51.500	5.709	-7.588	796.933
Geldmarkt beleggingsfondsen	4.676	0	-1.600	-8	-4	3.064
	783.768	71.220	-53.100	5.701	-7.592	799.997
Derivaten						
Intrestderivaten	49.508	0	-49.459	49.459	-71.233	-21.725
Aandelenderivaten	18.078	39.065	-40.003	-17.741	14.352	13.751
	67.586	39.065	-89.462	31.718	-56.881	-7.974
Totaal beleggingen voor risico pensioenfondsen	1.264.748	169.835	-155.462	41.698	-58.772	1.262.047
Derivaten opgenomen onder kortlopende schulden en overige passiva	10.095					35.638
Totaal beleggingen voor risico pensioenfondsen activa zijde	1.274.843					1.297.685

Er zijn geen beleggingen in ANWB B.V. en de aan haar gelieerde ondernemingen

Het pensioenfonds heeft geen actief securities lending programma.

Collateral-positie

Indien een rente- of valutaderivaat door de ontwikkeling van de rente of valutakoers een negatieve waarde krijgt (verplichting voor het Fonds) moet het Fonds collateral (onderpand) storten. In de situatie dat de rente of valutakoers voor een positieve waarde zorgt (vordering voor het Fonds) krijgt het Fonds collateral gestort. Uitwisseling van onderpand vindt op dagbasis plaats en wordt ten aanzien van het valutarisico voor het Return Vastrentende Waarden Fonds en het Return Aandelen Fonds binnen de fondsen geregeld. Het fonds had ultimo 2016 een bedrag van € 21,8 miljoen aan onderpand verstrekt en van € 10,1 miljoen aan onderpand ontvangen. Het fonds is juridisch en economisch eigenaar van deze beleggingen.

	Notional	Stand ultimo 2016
Intrestderivaten		
IRS EUR 2,64% 26-09-2035	13.000	3.437
IRS EUR 1,85% 22-10-2049	52.300	9.080
IRS EUR 1,82% 22-10-2244	16.300	2.367
IRS EUR 1,15% 15-01-2034	84.800	844
IRS EUR 1,49% 02-12-2045	48.500	3.215
IRS EUR 1,28% 02-02-2056	6.800	112
FXRCV EUR 0,80% 21-09-2036	87.300	-5.974
FXRCV EUR 0,80% 21-09-2046	51.200	-5.803
FXPAY EUR -0,05% 21-09-2021	48.000	240
FXPAY EUR -0,05% 21-09-2021	38.300	192
FXRCV EUR 0,40% 21-09-2026	26.700	-607
FXRCV EUR 0,80% 21-09-2046	25.200	-2.856
FXRCV EUR 0,80% 21-09-2036	66.400	-4.544
FXRCV EUR 0,70% 21-09-2066	9.550	-1.738
FXRCV EUR 0,65% 21-09-2066	19.250	-3.876
IRS EUR -0,12% 21-09-2021	29.000	239
IRS EUR 0,71% 21-09-2066	10.800	-1.922
IRS EUR 0,33% 21-09-2026	30.000	882
IRS EUR 0,75% 21-09-2046	21.500	-2.701
IRS EUR 0,30% 21-09-2026	62.000	-2.010
IRS EUR 0,70% 21-09-2036	121.400	-10.548
IRS EUR 0,95% 15-03-2067	11.000	-963
FXRCV EUR 1,15% 15-03-2067	6.500	-65
IRS EUR 1,15% 15-03-2067	3.500	-35
IRS EUR 1,50% 15-03-2057	14.000	1.205
IRS EUR 1,50% 15-03-2057	17.000	1.463
		-20.366

	Ultimo 2016	Ultimo 2015
Genoteerde marktprijzen (inclusief afgeleide marktprijzen) ¹⁾	258.856	0
Onafhankelijke taxaties	0	0
Netto contante waardeberekening ²⁾	-20.366	-7.974
Andere geschikte methode ³⁾	1.151.383	1.270.021
	1.389.873	1.262.047

1) Dit betreft de beursgenoteerde obligaties.

2) Dit betreffen de intrestderivaten.

3) Dit betreffen de feitelijke waarderingen op basis van intrinsieke waarde van de beleggingsfondsen.

	2016	2015
[2] Vorderingen en overlopende activa		
Vorderingen op ANWB B.V.	0	71
Vorderingen op Unigarant N.V.	36	0
Vorderingen op Logicx mobiliteit B.V.	159	0
Overige debiteuren	3	5
<i>Debiteuren inzake beleggingen</i>		
Vastrentende waarden	4.773	4.038
Derivaten	2.671	0
Debiteuren beleggingen	1.300	0
Totaal vorderingen en overlopende activa	8.942	4.114
De vorderingen hebben naar verwachting een resterende looptijd van korter dan één jaar		
[3] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen		
Stand 1 januari	0	0
Mutatie	2.372	0
Stand 31 december	2.372	0
[4] Liquide middelen		
Depotbanken	0	24
ING Bank N.V.	1.592	2.370
	1.592	2.394
Passiva		
Reserves		
[5] Algemene reserve		
Stand per 1 januari	-80.894	4.713
Saldobestemming boekjaar	-72	-85.607
Stand per 31 december	-80.966	-80.894
[6] Toeslagenreserve		
Stand per 1 januari	192	236
Saldobestemming boekjaar	-44	-44
Stand per 31 december	148	192

Voor het fonds bestaat daarnaast de situatie dat de beleidsdekkingsgraad zich onder het niveau van de minimaal vereiste dekkingsgraad bevindt. Er geldt de regel dat de beleidsdekkingsgraad niet langer dan zes achtereenvolgende meetmomenten lager dan de minimaal vereiste dekkingsgraad mag zijn. Op basis van het huidige herstelplan zal deze situatie zich naar verwachting niet voordoen en zal het fonds zich tijdig herstellen tot het niveau van de minimaal vereiste dekkingsgraad.

Technische voorzieningen

[7] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Stand per 1 januari

1.343.645

1.257.725

Het verloop van de voorziening is als volgt:

- Pensioenopbouw	31.361	32.726
- Indexering en overige toeslagen	63	475
- Rentetoevoeging	-816	2.119
- Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-31.150	-29.717
- Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	18	21
- Wijziging rentetermijnstructuur	127.737	-14.644
- Wijziging 3-maandsmiddeling	0	56.068
- Wijziging UFR-methodiek	0	34.406
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	33	357
- Reguliere mutaties en kanssystemen	614	485
- Wijziging actuariële grondslagen	2.533	0
- Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	2.727	3.624

Stand per 31 december

1.476.765

1.343.645

De Duratie van de voorziening bedraagt 19,1 (2015: 18,3)

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds is als volgt opgebouwd

- Actieve deelnemers	657.677	608.398
- Gewezen deelnemers	278.711	239.462
- Pensioengerechtigden	495.510	456.650
- Overig	44.867	39.135

1.476.765

1.343.645

De voorziening excassokosten is vastgesteld als 3% van de netto voorziening Pensioenverplichtingen.

	2016	2015
[8] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	2.372	0
Totaal technische voorzieningen	1.479.137	1.343.645
[9] Langlopende schulden		
Depot aanvullingsregeling AO	1.513	1.539
	1.513	1.539
<p>De depot aanvullingsregeling AO betreft een depot dat tot en met 31 december 2006 onder het beheer van ANWB B.V. stond. De betreffende middelen zijn begin 2007 door ANWB B.V. overgemaakt aan het fonds.</p> <p>Uit het depot worden alleen uitkeringen gedaan voorzover de hoogte van het depot dit toestaat. Het depot wordt gevoed op basis van een beschikbare premie. Het pensioenfonds draagt geen risico inzake de uitkeringen. Indien ANWB B.V. op enig moment een toezegging heeft gedaan welke niet meer uit het depot kan worden gefinancierd, zullen de betreffende kosten volledig ten laste van ANWB B.V. komen.”</p>		
[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva		
Depotbank beleggingen	1.156	0
Derivaten	43.641	35.638
Overlopende interest	8	0
Schuld aan ANWB B.V.	516	2.715
Schuld aan Unigarant N.V.	0	152
Schuld aan Logicx mobiliteit B.V.	0	52
Verzekeringsmaatschappijen	0	72
Belastingen en sociale premies	699	659
Schulden inzake pensioenuitvoerings- en administratiekosten	560	415
Overige schulden	8	8
	46.588	39.711

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

Per 1 januari 2006 is voor de actieve deelnemers reglement C van kracht geworden. Op basis van reglement C is er sprake van partnerpensioen op opbouwbasis. Op basis van reglement B, dat tot 31 december 2005 van kracht was, was er sprake van partnerpensioen op risicobasis. Bij de overgang naar reglement C is het ouderdompensioen dat is opgebouwd onder reglement B omgezet in ouderdompensioen plus partnerpensioen. Er is toen tevens een set factoren vastgesteld waarmee het partnerpensioen bij pensionering eventueel weer teruggedrukt kan worden in ouderdompensioen. Daarbij is besloten deze factoren te bevriezen en derhalve niet aan te passen aan toekomstige wijzigingen in grondslagen. Ultimo 2016 is er nog 9.193 aan partnerpensioen dat bij pensionering teruggedrukt kan worden in ouderdompensioen op basis van de bevroren factoren. Op basis van de ervaringscijfers over 2012 t/m 2016 blijkt dat in de praktijk door de vrouwelijke deelnemers 63,8% wordt teruggedrukt bij pensionering en door de mannelijke deelnemers 14,4%. Op basis van deze uitruilkansen, de fondsgrondslagen ultimo 2016 en pensionering op leeftijd 67, wordt er (verdeeld over 2017 t/m 2052) een totaal negatief resultaat verwacht van 7.636 i.v.m. uitruil o.b.v. de bevroren factoren.

Gebeurtenissen na balansdatum

Er hebben zich geen belangrijke gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan.

Toelichting op de staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Bezoldiging bestuursleden

De voorzitter en het bestuurslid namens de gepensioneerden ontvangen een bezoldiging. Voor de voorzitter betreft dit een vergoeding van €12.000,- per jaar, voor het gepensioneerde bestuurslid is deze vergoeding € 6.000,- per jaar. De bestuursleden die in dienst zijn van de werkgever ontvangen geen bezoldiging. De gemaakte onkosten worden vergoed.

Personeel

In 2016 worden de werkzaamheden voor het bestuursbureau verricht door werknemers die in dienst zijn van de werkgever. De kosten van deze werknemers worden (deels) doorberekend.

Baten en lasten	2016	2015
[11] Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds		
Directe beleggingsopbrengsten		
Zakelijke waarden	1.860	732
Vastrentende waarden	591	0
Derivaten	3.975	3.805
Banken	-15	-3
Herverzekeraar	0	-5
Waardeoverdrachten	1	8
Totaal directe beleggingsopbrengsten	6.412	4.537
Indirecte beleggingsopbrengsten		
<i>Gerealiseerde resultaten</i>		
Zakelijke waarden	-21.983	4.279
Vastrentende waarden	72.059	5.701
Derivaten	35.878	31.718
	85.954	41.698
<i>Ongerealiseerde resultaten</i>		
Zakelijke waarden	57.652	5.701
Vastrentende waarden	-31.580	-7.592
Derivaten	6.441	-56.881
	32.513	-58.772
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	118.467	-17.074

	2016	2015
Kosten van vermogensbeheer		
Beheerloon	-520	-520
Totaal kosten vermogensbeheer	-520	-520
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfond	124.359	-13.057
<p>De transactiekosten evenals een deel van de kosten vermogensbeheer ad 9.097 (2015: 8.244), zijn niet als aparte kosten zichtbaar in deze jaarrekening omdat zij verdisconteerd zijn in de koersen van de desbetreffende beleggingsfondsen. Voor de gedetailleerde uitsplitsing van de totale, zichtbare en niet zichtbare, kosten vermogensbeheer ad 9.617 (2015: 8.764) verwijzen wij naar pagina 30 in het bestuursverslag.</p>		
[12] Premiebijdragen van werkgevers en werknemers		
Pensioenpremie werkgevers en werknemers ANWB B.V.	40.664	39.855
Pensioenpremie werkgevers en werknemers Unigarant N.V.	4.119	4.139
Pensioenpremie werkgevers en werknemers Logicx Mobiliteit B.V.	1.123	874
Premiecorrectie voorgaande jaren	0	-10
	45.906	44.858
Feitelijke premie (regulier)	42.630	40.695
Kostendeekkende premie	42.141	40.695
<p>De opslag voor het bereiken c.q. in stand houden van het vereist eigen vermogen op 1 januari 2016 is vastgesteld op 14,8% en de opslag voor uitvoeringskosten is zodanig vastgesteld dat het resultaat op kosten gelijk is aan 0. Voor de rente is uitgegaan van de DNB-renteterminstructuur per 31 december</p>		
<p>De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:</p>		
– Actuarieel benodigd	35.555	34.406
– Opslag in stand houden vereist vermogen	5.237	5.264
– Opslag voor uitvoeringskosten	1.349	1.025
	42.141	40.695
<p>De gedempte kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:</p>		
– Actuarieel benodigd	25.669	n.v.t.
– Opslag in stand houden vereist vermogen	2.529	n.v.t.
– Op voor uitvoeringskosten	1.349	n.v.t.
	29.547	n.v.t.

	2016	2015
De feitelijke premie is als volgt samengesteld:		
– Actuarieel benodigd	25.669	35.555
– Opslag in stand houden vereist vermogen	2.529	5.237
– Op voor uitvoeringskosten	1.349	1.349
– Premiemarge	13.083	0
	42.630	42.141
[13] Saldo van overdrachten van rechten		
Overgenomen pensioenverplichtingen	24	869
Overgedragen pensioenverplichtingen	0	-600
	24	269
[14] Pensioenuitkeringen		
Pensioenen		
Ouderdompensioen	-24.735	-23.825
Partnerpensioen	-4.571	-4.467
Wezenpensioen	-121	-121
Invalideitpensioen	-983	-1.001
Subtotaal	-30.410	-29.414
Andere uitkeringen		
Afkoopsommen	-318	-79
Overige	-245	-57
Subtotaal	-563	-136
Totaal pensioenuitkeringen	-30.973	-29.550

	2016	2015
[15] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
Pensioenopbouw	-31.361	-32.726
Indexering en overige toeslagen	-63	-475
Rentetoevoeging	816	-2.119
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	31.150	29.717
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-18	-21
Wijziging rentetermijnstructuur	-127.737	14.644
Wijziging 3-maandsmiddeling	0	-56.068
Wijziging UFR-methodiek	0	-34.406
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-33	-357
Reguliere mutaties en kanssystemen	-614	-485
Wijziging actuariële grondslagen	-2.533	0
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-2.727	-3.624
	-133.120	-85.920
De intresttoevoeging is gebaseerd op de 1-jaarsrente van -0,06% uit de DNB-rentetermijnstructuur primo boekjaar.		
[16] Risico herverzekering		
Premies herverzekering	-4.040	-338
	-4.040	-338
Het overlijdensrisico en het arbeidsongeschiktheidsrisico zijn volledig herverzekerd bij Leidsche Verzekering Maatschappij. Beide risico's zijn herverzekerd op basis van risicokapitalen. De verzekeringsovereenkomst is in werking getreden op 1 januari 2016 en eindigt op 31 december 2018.		
[17] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
Administratie	-848	-849
Kosten management pensioenfonds	-330	-299
Accountantscontrole van de jaarrekening	-57	-72
Fiscale werkzaamheden	-21	-36
Actuaris	-288	-225
Contributies en bijdragen	-114	-92
Advieskosten	-343	-164
Overige kosten	-271	-176
Totaal Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-2.272	-1.913
Saldo van baten en lasten	-116	-85.651

Actuariële analyse van het saldo

	2016	2015
Wijziging rentetermijnstructuur	-127.737	-75.830
Beleggingsopbrengsten	125.175	-15.176
Premies	5.726	5.186
Waardeoverdrachten	-9	-88
Kosten	0	0
Uitkeringen	177	167
Kanssystemen	-821	783
Reguliere mutaties	-580	-1.268
Incidentele mutaties voorzieningen	-2.490	-111
Overige oorzaken	443	686
	-116	-85.651

Resultaatbestemming

	2016
	x € 1.000
Algemene reserves	-72
Toeslagenreserves	-44
	<hr/>
	-116

Risicoparaagraaf

(in duizenden euro)

Solvabiliteitsrisico

In de risicoparaagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico dat het fonds loopt is het risico dat het niet over genoeg solvabiliteit beschikt. Indien het fonds niet solvabel is bestaat het risico dat het fonds de premie moet verhogen of dat een beperkte of geen toeslagverlening kan plaatsvinden voor (delen van) het deelnemersbestand. In het uiterste geval dient het fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten te verminderen. Hoe solvabel het pensioenfonds is wordt getoetst aan de hand van de beleidsdekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als de 12-maands voortschrijdend gemiddelde dekkingsgraad. Hoeveel eigen vermogen het fonds aan dient te houden gegeven de financiële risico's die het loopt (na afdekking) op de balans komt tot uitdrukking in de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets. Onder het huidige FTK geldt hierbij dat de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling afgezet wordt tegen de beleidsdekkingsgraad om te bepalen of het pensioenfonds in een tekort situatie verkeert.

De verschillende standaard risicofactoren hierin worden benoemd onder de noemer S1 tot en met S6 en de S10. Eind 2016 wordt geen rekening meer gehouden met eventuele additionele risico's. Hieromtrent heeft afstemming plaats gevonden met, bestuur, waarmerkend actuaris en DNB. Hierna zijn de uitkomsten weergegeven voor de verschillende risicocategorieën op basis van de strategische beleggingsmix ultimo 2016 van 117,7% en 2015 van 114,8%.

	2016		2015	
	€	%	€	%
Renterisico (S1)	36.140	2,4	48.118	3,6
Zakelijke waarden risico (S2)	188.517	12,8	130.938	9,7
Valutarisico (S3)	28.391	1,9	45.699	3,4
Grondstoffenrisico (S4)	0	0,0	21.589	1,6
Kredietrisico (S5)	79.326	5,4	48.108	3,6
Verzekeringstechnisch risico (S6)	44.093	3,0	38.948	2,9
Concentratierisico (S8)			0	0,0
Actief beheer risico	0	0,0	18.444	1,4
Diversificatie-effect	-114.578	-7,8	-153.406	-11,4
Vereist eigen vermogen risico fonds	261.889	17,7	198.438	14,8
Toevoeging 1% buffer herverzekerde TV	0	0,0		
Afname voor toerekening totale TV		0,0		0,0
Totaal Vereist eigen vermogen	261.889	17,7	198.438	14,8
Dekkingsgraad		94,5		94,0
Beleidsdekkingsgraad		92,2		96,1
Minimaal vereiste dekkingsgraad		104,2		104,3
Strategisch vereiste dekkingsgraad		117,7		114,8
MVEV absoluut		61.555		57.653

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds is per 31 december 2016 lager dan de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling volgens het standaardmodel, waardoor het pensioenfonds in een tekort verkeert. In boekjaar 2016 bedraagt de beleidsdekkingsgraad 92,2%. Afgezet tegen de beleidsdekkingsgraad van 2015 van 96,1%, is de beleidsdekkingsgraad afgenomen 3,9%-punt.

Renterisico

Het renterisico wordt veroorzaakt, doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Onderstaande duratie cijfers geven meer inzicht.

Duratie van de vastrentende waarden (inclusief rentederivaten) 22,9

Duratie van de pensioenverplichtingen 19,1

Voor de vaststelling van het renterisico bij het vereist eigen vermogen worden de kasstromen van de rentegevoelige beleggingen afgezet tegen de kasstromen van de voorziening pensioenverplichtingen. Vervolgens worden beide kasstromen afgezet tegen door DNB bepaalde renteschokken die per looptijd verschillen. Op basis van deze renteschokken kan de impact op de technische voorziening en de impact op alle rentegevoelige beleggingen worden berekend. Overeenkomstig kan een afdekkingspercentage

worden berekend. Rentegevoeligheid is één van de belangrijkste factoren bij de bepaling van de (strategische) assetallocatie van de portefeuille.

	Feitelijke verdeling		Strategische verdeling	
	in €	%	in €	%
Impact op technische voorziening voor risico fonds (A)	97.052		97.052	
Impact op de rentegevoelige beleggingen (B)	65.754		60.912	
Renterisico	31.298	2,1	36.140	2,4
Afdekkingspercentage (B/A)		67,8		62,8

Derivaten

Het renterisico is afgedekt door middel van renteswaps. Door deze swaps wordt de duratie van de portefeuille van vastrentende waarden verlengd van 5,9 naar 22,9 jaar.

Met behulp van deze derivaten wordt het strategisch afdekkingspercentage vorm gegeven. Strategisch dekt het fonds volgens het beleggingsmandaat (dynamisch beleid) 60,5% van het renterisico van haar verplichtingen af.

Hoogte buffer

Op basis van de vereist eigen vermogen berekeningen bedraagt de buffer voor het feitelijk renterisico 31.298 (2,1%) en voor het strategisch renterisico 36.140 (2,4%) ultimo 2016. strategisch renterisico 48.118 (2,2%) ultimo 2015.

Zakelijke waarden risico

Het pensioenfonds loopt het risico dat haar beleggingen in aandelen, vastgoed en alternatieve beleggingen in waarde dalen. In het beleggingsbeleid wordt met dergelijke risico's rekening gehouden door ondermeer een toepassing van voldoende spreiding in de beleggingsportefeuille naar categorieën, markten en dergelijke. De volatiliteit van de marktwaarden (prijsrisico's) van beleggingen wordt periodiek geëvalueerd en kan leiden tot bijstellingen in het vermogensbeheer. In onderstaande tabel wordt de verdeling naar de verschillende zakelijke waarden categorieën getoond.

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Verdeling Zakelijke waarden en Vastgoed per categorie:</i>				
Ontwikkelde markten (Mature markets)	43.727	8,5	432.819	92,1
Opkomende markten (Emerging markets)	468.901	91,7	37.205	7,9
Ongedefinieerd	-1.156	-0,2	0	0,0
	511.472	100,0	470.024	100,0

Derivaten

Eind 2016 zijn conform de investment beliefs van het fonds geen aandelerderivaten meer aanwezig bij het fonds

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch zakelijke waarden risico rekening gehouden met de door DNB voorgeschreven schokken die variëren overeenkomstig de risicograad van het type belegging. De buffer voor het feitelijk zakelijke waarden risico bedraagt 186.517 (12,6%) en voor het strategisch zakelijke waarden risico 188.517 (12,8%).

Valutarisico

Het valutarisico wordt veroorzaakt, doordat de verplichtingen van het pensioenfonds in euro's luiden terwijl veel van de beleggingen van het pensioenfonds in niet-euro luiden. Het pensioenfonds loopt het risico dat haar buitenlandse beleggingen dalen in waarde als gevolg van valutakoersontwikkelingen. Het pensioenfonds kiest er daarom voor om een gedeelte van haar buitenlandse valuta's af te dekken. Zonder afdekking van valutarisico loopt het pensioenfonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door meer dan 100% van het risico af te dekken loopt het fonds risico bij een stijging van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Het valutarisico wordt berekend aan de hand van een scenario waarbij wordt uitgegaan van een waardedaling van de beleggingen in vreemde valuta van 20%. Het valutarisico is het totale negatieve effect op de waarde van alle beleggingen als gevolg van dit scenario. Afdekking van het valutarisico vindt plaats via derivatencontracten.

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Zakelijke waarden naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Euro	416.123	81,4	361.296	76,9
Amerikaanse dollar	3.640	0,7	30.887	6,6
Hong Kong dollar	15.738	3,1	15.722	3,3
Australische dollar	11.124	2,2	8.922	1,9
Britse pound sterling	-1.487	-0,3	3.064	0,7
Zwitserse franc	16.507	3,2	14.683	3,1
Zweedse kroon	15.994	3,1	7.840	1,7
Overige	33.833	6,6	27.610	5,8
	511.472	100,0	470.024	100,0
<i>Vastrentende waarden naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Euro	886.065	98,7	739.959	92,5
Amerikaanse dollar	11.931	1,3	3.732	0,5
Australische dollar	-64	0,0	-50	0,0
Japanse yen	0	0,0	-1.286	-0,2
Zwitserse franc	933	0,1	857	0,1
Overige	-1.254	-0,1	56.785	7,1
	897.611	100,0	799.997	100,0

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Totaal beleggingen naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Euro	1.281.823	92,3	1.093.282	86,6
Amerikaanse dollar	15.571	1,1	34.620	2,7
Hong Kong dollar	15.738	1,1	15.722	1,2
Australische dollar	11.060	0,8	8.872	0,7
Britse pound sterling	0	0,0	3.140	0,2
Japane yen	923	0,1	-5.574	-0,4
Zwitserse franc	17.439	1,3	15.540	1,2
Zweedse kroon	15.994	1,2	7.840	0,6
Overige	30.169	2,1	88.605	7,2
	1.388.717	100,0	1.262.047	100,0

Derivaten

Ter afdekking van de valutarisico's op de effectenportefeuille zijn er door de vermogensbeheerders valutatermijntransacties afgesloten.

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch valuta risico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 20% voor valuta in ontwikkelde landen en van 35% voor valuta in opkomende markten die berekend wordt op de niet-euro beleggingen na afdekking. De buffer voor het feitelijk valuta risico bedraagt 23.766 (1,6%) en voor het strategisch valuta risico 28.391 (1,9%).

Grondstoffenrisico

Het pensioenfonds belegt niet grondstoffen. Derhalve hoeft voor dit risico geen buffer aangehouden te worden.

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch grondstoffenrisico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 35%. Conform voorgaande opmerking bedraagt de buffer voor het feitelijk grondstoffenrisico 0,0 (0,0%) en voor het strategisch grondstoffenrisico 0,0 (0,0%).

Kredietrisico

Het pensioenfonds loopt het risico dat één of meerdere van haar tegenpartijen niet aan de voorafgesproken betalingen kan voldoen. Bij de berekening van het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de partijen, waarin belegd wordt, tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze creditspread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid (risicovrij) tot uitkering zal komen. Het kredietrisico verbonden aan derivatentransacties wordt beheerst door het afsluiten van standaardovereenkomsten met tegenpartijen, het beoordelen van de kredietwaardigheid van tegenpartijen, het spreiden van het transactievolume over verschillende tegenpartijen, het eisen van voldoende onderpand en een adequate monitoring met betrekking tot de gestelde eisen inzake het onderpand.

Het kredietrisico binnen de vastrentende waarden portefeuille kan naast de creditspread eveneens gemeten worden aan de hand van de ratingverdeling van de rentegevoelige beleggingsportefeuille. Deze ratingverdeling wordt afgegeven door een kredietbeoordelaar. Een Europese AAA rating impliceert dat de vastrentende waarden belegging geen kredietrisico loopt. Daarentegen worden beleggingen die geassocieerd staan onder 'lager dan BBB' als zeer risicovol beschouwd. Cash wordt als kredietrisicovrij beschouwd. Beleggingen die geen rating ontvangen worden als risicovol beschouwd

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Rating vastrentende waarden:</i>				
AAA	162.692	18,1	402.457	50,3
AA	107.921	12,0	153.759	19,2
A	367.148	40,9	54.086	6,8
BBB	121.917	13,6	107.675	13,5
Lager dan BBB	134.427	15,0	78.672	9,8
Overige	3.506	0,4	3.348	0,4
	897.611	100,0	799.997	100,0
<i>Verdeling vastrentende waarden naar looptijd:</i>				
Resterende looptijd < 1 jaar	321.436	35,8	1.433	0,2
Resterende looptijd <> 5 jaar	91.783	10,2	298.953	37,4
Resterende looptijd >= 5 jaar	484.392	54,0	499.611	62,4
	897.611	100,0	799.997	100,0

Hoogte buffer

Binnen de berekening van het standaardmodel wordt een kredietrisico becijferd conform de ratingverdeling van de vastrentende waardenportefeuille. Naar mate de rating slechter wordt neemt de te hanteren buffer toe. Afgaande op de hierboven genoemde ratingverdeling resulteert dit in een buffer voor het feitelijk kredietrisico van 79.138 (5,4%) en voor het strategisch kredietrisico van 79.326 (5,4%).

Verzekeringstechnisch risico

Binnen het verzekeringstechnische risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevensrisico). Tot het verzekeringstechnische risico worden gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend en negatieve stochastische afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorziening. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat het sterfteproces dan beter kan worden geschat. De beide andere risicofactoren houden respectievelijk rekening met de onzekerheid in de sterftetrend en met de negatieve stochastische afwijkingen.

Hoogte buffer

De buffer voor het feitelijk verzekeringstechnisch risico bedraagt 44.093 (3,0%) en voor het strategisch verzekeringstechnisch risico 44.093 (3,0%).

Concentratierisico

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen.

De spreiding van de portefeuille is in de toelichting op de balans nader toegelicht. Ook "grote posten" zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd

	2016		2015	
	€	%	€	%
Zakelijke waarden				
<i>Verdeling zakelijke waarden per regio:</i>				
Europa	196.593	38,4	161.208	34,3
Noord-Amerika	217.559	42,5	223.143	47,5
Overige	97.319	19,0	85.673	18,2
	511.471	99,9	470.024	100,0
Vastrentende waarden				
<i>Verdeling vastrentende waarden per regio:</i>				
Europa	615.713	68,6	584.660	73,1
Noord-Amerika	198.253	22,1	136.213	17,0
Overige	83.645	9,3	79.124	9,9
	897.611	100,0	799.997	100,0

Grote posten: vastrentende waarden van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 5% van de totale beleggingen in vastrentende waarden

Staatsobligaties Duitsland

49.420

5,5

ANWB Return Vastrentende Waarden Fonds

321.596

35,8

Staatsobligaties Nederland

101.257

11,3

Er zijn geen beleggingen in ANWB B.V. en de aan haar gelieerde ondernemingen

Het pensioenfonds heeft geen actief securities lending programma.

Het pensioenfonds heeft voor 1,5 miljoen euro aan (staats) obligaties als onderpand verstrekt als gevolg van negatieve waardeontwikkeling van rentederivaten

Hoogte buffer

In het standaardmodel is geen rekening gehouden met een buffer voor concentratierisico. Het risico dient sec kwalitatief toegelicht te worden. In boekjaar 2015 werd wel een additionele buffer voor concentratierisico becijferd. Het betroffen landenconcentraties binnen de vastrentende waarden portefeuille die meer dan 2% van de totale marktwaarde van de beleggingsportefeuille in beslag namen en een slechtere rating dan AAA hadden. Conform afstemming wordt hiervoor in boekjaar 2016 geen additionele buffer meer becijferd.

Actief beheer risico

Actief beheer risico ontstaat doordat vermogensbeheerders actief beheer voeren op (delen van) de beleggingsportefeuille. Onder actief beheer worden afwijkende posities in portefeuilles verstaan die worden ingenomen ten opzichte van strategische benchmarks. De mate van actief beheer wordt bepaald aan de hand van de tracking error. Een lage tracking error impliceert dat het feitelijke rendement dicht bij de gekozen benchmark ligt, terwijl een hoge tracking error aangeeft dat het rendement duidelijk van de benchmark afwijkt. Een hogere tracking error impliceert een hoger actief beheer risico.

Hoogte buffer

Bij Omdat de tracking error voor de totale aandelenportefeuille 0,98% bedraagt hoeft er geen buffer te worden aangehouden voor het actief beheer risico.

Effect toerekenen naar totale vereiste dekkinggraad

Er hoeft geen aanpassing gemaakt te worden voor dit effect omdat het fonds geen herverzekerde technische voorziening of voorziening voor risico deelnemers heeft.

Vastgesteld

Den Haag, 1 juni 2017

Jaap Groen
voorzitter

Marlène Philippus
secretaris

Overige gegevens

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds ANWB te 's-Gravenhage is aan Aon Hewitt Nederland cv de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmede actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds ANWB, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Aon Hewitt Nederland cv beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Aon Hewitt Nederland cv wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op EUR 7.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven EUR 350 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld.
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten.
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van de artikelen 131, 132 en 133.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen. Deze situatie bestaat voor drie achtereenvolgende jaareinden.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds ANWB is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening slecht, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het minimaal vereist eigen vermogen.

Eindhoven, 1 juni 2017

Ir. M.J.M. Pernot AAG
verbonden aan Aon Hewitt Nederland cv

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur en de raad van toezicht van Stichting Pensioenfonds ANWB

Verklaring over de in het verslag over het boekjaar opgenomen jaarrekening 2016

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds ANWB te Den Haag gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit verslag over het boekjaar opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds ANWB op 31 december 2016 en van het resultaat over 2016, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2016;
- de staat van baten en lasten over 2016;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds ANWB (hierna: de stichting) zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 7.000.000
Toegepaste benchmark	0,5% van het pensioenvermogen, zijnde het totaal van de technische voorzieningen en de reserves.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritieke grens bevindt. Aangezien de stichting in een herstelsituatie zit (dekkingstekort), hebben wij een percentage van 0,5% gehanteerd.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met de raad van toezicht en het bestuur overeengekomen dat wij aan de raad van toezicht en het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de € 350.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met de raad van toezicht en het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Risico	Onze controleaanpak
Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad	
<p>De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling.</p> <p>De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.</p>	<p>Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad.</p> <p>De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2016 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaris gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuariële rapport van de certificerend actuaris en onze controle van de jaarcijfers.</p> <p>Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven.</p> <p>Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maand-dekkingsgraden.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. Dit jaar betroffen key items: de aanpassing van de AG prognosetafels en ervaringssterfte.

Risico	Onze controleaanpak
	<ul style="list-style-type: none"> – Daarnaast heeft de certificerende actuaire een plausibiliteitstoets uitgevoerd op ontwikkeling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerende actuaire.
Waardering en toelichting van niet-(beurs)genoteerde beleggingen	
<p>De beleggingen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een deel van de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van netto contante waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen.</p> <p>De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij netto contante waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities in derivaten. De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen kennen eveneens inherente waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven op pagina 66 en 67 en een nadere toelichting opgenomen in toelichting 1 "Beleggingen voor risico pensioenfonds". Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2016 per saldo € 20 miljoen negatief is belegd in derivaten en € 1.151 miljoen in Niet-(beurs)genoteerde fondsen.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de niet-(beurs)genoteerde beleggingen niet juist gewaardeerd zijn. In onze risico-inschatting houden wij rekening met het feit dat de onderliggende beleggingen in deze niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen veelal genoteerde marktprijzen als basis van de waardering kennen hetgeen de schattingsonzekerheid verlaagt.</p>	<p>Bij de controle van de beleggingen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van een andere accountant. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel, hebben wij met de andere accountant de aard en omvang bepaald van de uit te voeren werkzaamheden voor de beleggingen, rekening houdend met omvang en risicoprofiel van de beleggingen, en deze vastgelegd in instructies. Daarnaast hebben wij een kwaliteitsreview uitgevoerd met betrekking tot de uitgevoerde werkzaamheden en de uitkomsten daarvan. Door deze werkzaamheden, gecombineerd met de hierna beschreven werkzaamheden, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen verkregen om een oordeel te geven over de jaarrekening.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2016.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Voor de posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen zijn de waarderingsgrondslagen aangesloten met gecontroleerde jaarrekeningen 2016 van deze fondsen. – Voor de waardering van derivaten zijn de interne beheersmaatregelen van het waarderingsproces onderzocht. Daarnaast zijn de betreffende waarderingsmodellen getoetst en is voor een selectie van derivaten de waardering en de daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst op basis van inputvariabelen en marktgegevens. <p>Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.</p>

Risico	Onze controleaanpak
Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen	
<p>De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen betreffen een significante post in de balans van de stichting. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven op pagina 67 en 68 en een nadere toelichting opgenomen in toelichting 7 "Technische voorzieningen". Uit deze toelichting blijkt dat (schattings)wijzigingen hebben plaatsgevonden door toepassing van de meest recente prognosetafels en aanpassing van de ervaringssterfte op basis van nader onderzoek. Volgens deze toelichting is de voorziening pensioenverplichtingen hierdoor € 1,1 miljoen lager uitgekomen.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd zijn.</p>	<p>Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaris van de stichting. De certificerend actuaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaris heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaris onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2016. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels en de effecten van de wijzigingen hierin, de toereikendheid van de kostenopslag alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2016. Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaris. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij een eigen actuariële specialist betrokken en specifiek de uitkomsten van de door de stichting uitgevoerde analyses op de ervaringssterfte en kostenopslag beoordeeld.</p>

Risico	Onze controleaanpak
Uitvoering van vermogensbeheer en pensioenbeheer processen bij de uitvoeringsorganisaties	
<p>De stichting heeft de pensioenuitvoering en het vermogensbeheer uitbesteed aan derde partijen. Het bestuur blijft conform wetgeving eindverantwoordelijk voor de gehele dienstverleningsketen. De financiële informatie die ontvangen wordt van deze partijen is opgenomen in de jaarrekening van de stichting. De stichting heeft dit toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 82 van de jaarrekening.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de uitbesteede processen niet goed worden beheerd en dat de ontvangen financiële informatie van de uitbestedingspartijen niet betrouwbaar is.</p>	<p>Voor zover relevant voor onze controle van de jaarrekening, hebben wij de juiste werking van interne beheersingsmaatregelen bij de uitvoeringsorganisaties beoordeeld op basis van de ontvangen standaard 3402 rapportages. Verder hebben wij gegevensgerichte werkzaamheden uitgevoerd zoals cijferanalyses en deelwaarnemingen gericht op de uitkomsten van de relevante financiële informatiestromen.</p>

Verklaring over de in het verslag over het boekjaar opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het verslag over het boekjaar andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens;
- andere informatie, bestaande uit het voorwoord van de voorzitter, bestuur en organisatie, het meerjarenoverzicht, compliance officer, raad van toezicht en het verslag verantwoordingsorgaan.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de

continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Het besluit van het bestuur tot vaststelling van de jaarrekening is onderworpen aan de goedkeuring van de raad van toezicht.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de raad van toezicht en het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de raad van toezicht en het bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de raad van toezicht en het bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de raad van toezicht en het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Den Haag, 1 juni 2017

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. S.B. Spiessens RA